

दस्तावेज क्र. १४

महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण

नववा मजला, सेंटर-१, वर्ल्ड ट्रेड सेंटर, कफ परेड, मुंबई - ४०० ००५.

दूरध्वनी क्रमांक २२१५ २०१९ फॅक्स २२१५ ३७६५ ई-मेल : mwrra@mwrra.org

२०१४ चे प्रकरण (दावा) क्र. १

गोदावरी उप-खोऱ्यात पाण्याचे न्याय्य वितरण करण्यासाठी जायकवाडी

जलाशयात प्रवाहाविरुद्ध जलाशयांमधून पाणी सोडण्याबाबत

श्री प्रशांत बन्सीलाल बंब (आमदार),

भूखंड क्र. ३-बी, चाबडा इमारत,

गुरुद्वारासमोर, सिंधी कॉलनी,

जालना रोड, औरंगाबाद - ४३१ ००५

त्यांचे वकील मंगल भंडारी यांच्यामार्फत

वीणा तैकलवाडी, एल जे रोड, माहीम, मुंबई - ४०००१६.

.....याचिकाकर्ता

विरुद्ध

१. प्रधान सचिव (जलसंपत्ती व्यवस्थापन आणि अधिकार क्षेत्र विकास),

जलसंपत्ती विभाग,

मॅडम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरू चौक,

मंत्रालय, मुंबई - ४०००३२

२. कार्यकारी संचालक, गोदावरी मराठवाडा पाटबंधारे विकास महामंडळ, सिंचन भवन, जालना रोड,

औरंगाबाद - ४३१ ००५

.....प्रतिवादी

३. सहजानंद नगर येथील संजीवनी (टाकळी) सहकारी साखर कारखाना लिमिटेड, अॅड. प्रमोद एन.

पाटील यांच्या मार्फत, ८-बी, दुसरा मजला, ३५ अंबालाल दोशी मार्ग, हमाम हाऊस समोर, फोर्ट,

मुंबई - ४०० ०२३

.....ताकीददार (Caveator) क्र. १

४. संजय दौलतराव होन अॅड. प्रमोद एन. पाटील यांच्यामार्फत, ८-बी, २ रा मजला, ३५ अंबालाल दोशी

मार्ग, समोर. हमाम हाऊस, फोर्ट, मुंबई - ४०० ०२३.

.....ताकीददार (Caveator) क्र. २

५. i) विश्वासराव - लक्ष्मण आहेर यांचा मुलगा ii) बाळसाहेब - देवराम घुमरे यांचा मुलगा
iii) कारभारी - पंढरीनाथ जाधव यांचा मुलगा, अॅड. श्री. कमलेश पी. माळी यांच्या मार्फत, श्री.
रणजित ए. थोरात यांच्याद्वारे, १०२, रेहमान हाऊस, नादिरशाह सुखिया मार्ग, महेश लंच
होमच्या मागे, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००१

..... ताकीददार (Caveator) क्र. ३

६. i) मच्छिंद्र - तुकाराम रोहमारे यांचा मुलगा ii) काकासाहेब - रायभान जावळे यांचा मुलगा
iii) कारभारी - मारुती अगवान यांचा मुलगा iv) बाळासाहेब - आप्पासाहेब बरहाटे यांचा मुलगा
v) सचिन - रामराव रोहमारे यांचा मुलगा, अॅड. श्री. कमलेश पी. माळी यांच्या मार्फत, श्री.
रणजित ए. थोरात यांच्या द्वारे, १०२, रेहमान हाऊस, नादिरशाह सुखिया मार्ग, महेश लंच
होमच्या मागे, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००१

..... ताकीददार (Caveator) क्र. ४

७. दशरथ विठोबा पिसे अॅड. उमेश डी. लाटमले यांच्या मार्फत, ए. एन. कॉम्प्लेक्स, पुतळा
कर्मवीर चौक, प्रभाग क्र.१, राम झेरोक्सच्या मागे, श्रीरामपूर - ४१३ ७०९, ता. - श्रीरामपूर,
जि. - अहमदनगर.

..... ताकीतदार (Caveator) क्र. ५

८. भाऊसाहेब विठ्ठल दौंड अॅड. उमेश डी. लाटमले यांच्या मार्फत, ए. एन. कॉम्प्लेक्स, पुतळा
कर्मवीर चौक, प्रभाग क्र.१, राम झेरोक्सच्या मागे, श्रीरामपूर, पिन - ४१३ ७०९, ता. -
श्रीरामपूर, जि. - अहमदनगर.

..... ताकीतदार (Caveator) क्र. ६

९. अशोक सहकारी कारखाना लिमिटेड अॅड. उमेश डी. लाटमले यांच्यामार्फत, ए. एन.
कॉम्प्लेक्स, पुतळा कर्मवीर चौक, राम झेरोक्सच्या मागे, श्रीरामपूर, प्रभाग क्र. १, पिन - ४१३
७०९, ता. - श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर

..... ताकीतदार (Caveator) क्र. ७

१०. श्री. वाय. आर. जाधव, रामायण, विसावानगर, नांदेड - ४३१६०२,

.....मध्यस्थ

११. गोदावरी कालवे पाणी बचाओ संघर्ष समिती, राजेंद्र भीमाजी बावके यांच्या द्वारे, पोस्ट-
साकुरी येथे, ता-राहाता, जि. - अहमदनगर, - ४२३ १०७

.....मध्यस्थ

१२. श्री. अभिजीत दुर्गादासराव (जोशी) धानोरकर, कृषीसारथी कॉलनी येथील रहिवासी, बासमत रोड, परभणी.

.....मध्यस्थ

१३. कार्यकारी संचालक, पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील सहकारी साखर कारखाना लिमिटेड, प्रवरानगर - ४१३ ७१२ येथील रहिवासी, ता. राहाता, जि. अहमदनगर (दूरध्वनी क्र. ०२४२२-२५२३०१)

.....मध्यस्थ

१४. कॉम्रेड राजन क्षीरसागर, कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया, संघर्ष, तहसील कार्यालयाच्या मागे, युनिव्हर्सिटी रोड, परभणी-४३१ ४०१.

.....मध्यस्थ

१५. हरीशचंद्र सहकारी पाणी पुरवठा संस्थानचे सहकारी परिसंघ केंद्र लि., अमृतनगर, पोस्ट. संगमनेर एस. के. - ४२२ ०६८.

.....मध्यस्थ

आदेश

न्यायसभा : श्रीमती चित्कला झुत्शी, सदस्य
श्री. एस. व्ही. सोडल, सदस्य

दिनांक : १९ सप्टेंबर २०१४

जायकवाडी धरण / जलाशयातील पाणीटंचाईची पूर्तता करण्यासाठी गोदावरी खोऱ्यात उपलब्ध पाण्याचे समान वितरण व्हावे यासाठी दिनांक १५-१-२०१४ रोजी प्रशांत बन्सीलाल बंब आणि दिनांक २६-४-२०१४, रोजी श्री. वाय आर जाधव यांच्याकडून निवेदने प्राप्त झाली आहेत. आम्ही या निवेदनांना आमच्यासमोर दाखल केलेल्या याचिका मानल्या आणि ५ मे २०१४ रोजीच्या २०१३ च्या जनहित याचिका क्र. १७३ मधील मुंबई येथील माननीय उच्च न्यायालयीन आदेश आणि अन्य रिट याचिका बॅचच्या आदेशानुसार कार्यवाही केली. आम्हाला असे वाटते की माननीय उच्च न्यायालयाच्या वरील आदेशाचा गोषवारा प्रदान करणे योग्य ठरेल, जे खालील प्रमाणे वाचले गेले आहे:

"७.० वरील सर्व बाबी लक्षात घेता आणि आणि नियामक प्राधिकरणासमोर उपस्थित असलेल्या वादाच्या त्वरित निकालाची निकड लक्षात घेता पुढील प्रमाणे निर्देश दिले आहेत

- (i) वरील दोन अर्जदारांना जर यापूर्वी सेवा दिली नसेल तर त्यांनी नियामक प्राधिकरणासमोर त्यांच्या प्रतिनिधित्वाच्या प्रती आजपासून आठवडाभराच्या आत ९ विरोधकांना आणि राज्य सरकारला सादर केल्या पाहिजेत.
- (ii) नियामक प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या अर्जांना विरोध करणारे वरील ९ पक्ष आज पासून ३ आठवड्यात आपले उत्तर किंवा पुढील नियामक प्राधिकरणासमोर दाखल करतील अर्जदारांनी उत्तराची किंवा पुढील उत्तराची प्रत नियामक प्राधिकरण समोर आणि राज्य सरकारकडे हजर असलेल्या वकिलांना दिली जाईल.
- (iii) अर्ज प्राप्त झाल्यापासून आणि विरोधकांना उत्तर मिळाल्यापासून राज्य सरकार दोन आठवड्यात अर्ज आणि विरोधकाला आपला प्रतिसाद नोंदवेल.
- (iv) उत्तर किंवा पुढील उत्तर मिळाल्यापासून दोन आठवड्यांच्या आत काही रिजॉंडर असल्यास नियामक प्राधिकरणाकडे दाखल करता येईल.
- (v) नियामक प्राधिकरण जुलै २०१४ च्या पहिल्या आठवड्यात अर्जांची सुनावणी सुरू करेल आणि कोणताही पक्ष स्थगिती मागणार नाही.
- (vi) जर कोणत्याही कारणास्तव एखाद्या वकिलांनी सुचिबद्ध केलेल्या तारखेला नियामक प्राधिकरणास समोर हजर राहण्याची स्थिती नसेल तर वैकल्पिक व्यवस्था केली जाईल. हे स्पष्ट झाले की सर्व पक्ष नियुक्त केलेल्या तारखेला आपले वकील उपलब्ध करून देतील आणि उपलब्ध नसल्यास आम्ही ठरलेल्या तारखेच तारखेला प्रतिनिधी म्हणून वैकल्पिक व्यवस्था करू. नियामक प्राधिकरण कोणत्याही हेतूसाठी कोणत्याही पक्षाच्या केव्हा कोणत्याही ही वकिलांच्या विनंतीनुसार कोणतीही ही स्थगिती मंजूर करणार नाही.
- (vii) नियामक प्राधिकारी ३१ ऑगस्ट २०१४ पर्यंत आणि शक्य तितक्या प्राथमिकतेनुसार सुनावणी लवकरात लवकर पूर्ण करू शकेल.
- (viii) या न्यायालयासमोर कोणत्याही लेखी याचिकांचे प्रलंबित दावे, ज्यांनी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायद्यातील तरतुदी किंवा इतर कोणत्याही वैधानिक तरतुदींच्या घटनात्मक वैधतेला आव्हान दिले आहे, ते कायद्याच्या तरतुदी लागू

करणारे नियामक प्राधिकरणाच्या किंवा महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायद्याच्या आदेशांच्या मार्गात येणार नाहीत कारण ते सुनावणीची तारीख आणि आदेश लागू करण्याच्या तारखेस असतात.

९. ३१ ऑक्टोबर २०१३ आणि ५ नोव्हेंबर २०१३ रोजीच्या दोन अंतरिम आदेशांनी आमचे देखील लक्ष वेधून घेतले आहे. ३१ ऑक्टोबर २०१३ च्या आदेशानुसार या कोर्टाने कार्यकारी अभियंत्याच्या वतीने निवेदन नोंदविले की, पिण्याच्या हेतूने जे पाणी दारणा व गंगापूर धरणात साठवून ठेवले होते ते पाणी नाशिक पाटबंधारा विभागातर्फे आदेश येत नाही तोपर्यंत सोडण्यात येणार नाही आणि कोणत्याही सिंचन हेतूसाठी नदीपात्रावरून नव्हे तर कालव्याद्वारे पाणी सोडले जाईल. या न्यायालयाच्या त्यानंतरच्या आदेशानुसार वरील अंतरिम व्यवस्था चालू ठेवली गेली आहे.

५ नोव्हेंबर २०१३ रोजी या न्यायालयाने हा आदेश मंजूर केला की सुनावणीच्या पुढील तारखेपर्यंत पिण्याच्या आणि सिंचनाच्या उद्देशाने फक्त नदीपात्रातून नव्हे तर कालव्याद्वारेसुद्धा मूळा व भंडारदरा धरणातील पाणी सोडणासाठी प्रतिवादींना प्रतिबंधित करण्यात आले. ५ नोव्हेंबर २०१३ रोजी ह्या अंतरिम आदेशाची मुदत देखील वेळोवेळी वाढवण्यात आली होती.

१०. आता आम्ही हे प्रकरण वैधानिक नियामक प्राधिकरणावर निर्णय घेण्यासाठी सोडत आहोत, नियामक प्राधिकरणाच्या निर्णयावर अधीन अर्जाच्या वेळी योग्य तो आदेश देणे योग्य ठरणार नाही. म्हणून आम्ही हे स्पष्ट करतो की, ३१ ऑक्टोबर २०१३ आणि ५ नोव्हेंबर २०१३ रोजी वरील दोन अंतरिम आदेश आजपासून दोन आठवड्यांच्या कालावधीत कार्यरत राहतील.

११. या कालावधीत किंवा त्यानंतर राज्य सरकार आणि इतर अधिकाऱ्यांना संबंधित धरणातून आजपासून दोन आठवड्यांनंतर इतक्या प्रमाणात पाणी सोडण्याच्या योग्य दिशानिर्देशांसाठी नियामक प्राधिकरणाकडे खुले असतील, अशा कालावधीत आणि अशा प्रकारामध्ये प्राधिकरणाचा निर्णय योग्य मानला जाईल. अशा अंतरिम व्यवस्थेसाठी जर कोणत्याही पक्षाला नियामक प्राधिकरणाकडे निवेदन सादर करायचे असेल तर ते आजपासून एका आठवड्याच्या आत केले जाईल. पक्षाच्या अंतर्भागासंदर्भात अशा वेळी पृष्ठांची आवश्यकता दुप्पट जागेच्या पृष्ठांपेक्षा जास्त असेल. हे अधिक स्पष्ट आहे की नियामक प्राधिकरणास अंतरिम निर्णय घेण्यासाठी पक्षांना अध्यक्षांची सुनावणी देण्याची आवश्यकता नसते.

२. माननीय उच्च न्यायालयाच्या दिनांक ५.५.२०१४ च्या वरील आदेशाच्या परिच्छेद ११ च्या अनुषंगाने, आम्ही २०१३-१४ या वर्षासाठी जायकवाडी जलाशयात प्रवाहाविरुद्ध जलाशयातून पाणी सोडण्याच्या अंतरिम व्यवस्थेच्या मुद्द्यावर पक्षकारांचे २३.५.२०१४ रोजी ऐकले आणि पुढील आदेश २८ मे २०१४ रोजी मंजूर केले:

“महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाची निरीक्षणे आणि दिशानिर्देश:

१. “माहिती व त्यासंबंधीचा आढावा घेतल्यानंतर असे आढळून आले की, आश्वासित केलेले पिण्याचे पाणी व औद्योगिक गरजेसाठी पाणी जायकवाडी धरणातून (पैठण धरणाच्या बाजूने) पुरवठा केल्यास ३१/७/२०१४ पर्यंत पुरे पडू शकेल. हे देखील लक्षात घेण्याची गरज आहे की, २०१३-१४ च्या या हंगामात जायकवाडी धरणाला दिलेल्या अधिसूचनेनुसार गरम हवामान सिंचनासाठी पाणी देण्याची सरकारची कोणतीही बांधिलकी नाही. जायकवाडी धरणाच्या विरुद्ध प्रवाहामध्ये काही जलाशय गट आहेत. उदा. गंगापूर व मुळा येथून जायकवाडी जलाशयात सुमारे १.५० हजार दशलक्ष घनफुट (टीएमसी) (४५ दशलक्ष घनमीटर) पाणी सोडण्यासाठी उपलब्ध आहे. भूतकाळातील अनुभवाचा विचार केल्यास हे प्रमाण इतके लहान आहे की संक्रमण तोट्यामुळे ते जायकवाडी जलाशयात पोहोचू शकत नाही. म्हणूनच या प्राधिकरणाला असे वाटते की या पार्श्वभूमीवर जायकवाडीच्या धरणातून पाणी सोडल्यास सध्याच्या काळात जायकवाडीच्या उपसाधनांचा उपयोग होणार नाही.”...

या निष्कर्ष व निरीक्षणासह, जायकवाडी जलाशय सन २०१३-१४ मध्ये विरुद्ध प्रवाहातील जलाशयामधून पाणी सोडण्याबाबतचा मुद्दा निकाली निघाला आहे.”

३. त्यानंतर आम्ही गोदावरी खोऱ्यात पाण्याच्या समान प्रवाहात नदीकाठच्या जलाशयापासून जायकवाडी जलाशयात पाणी वाटपाच्या मुद्द्यावर ०९/०७/२०१४, ३१/०७/२०१४, ११/८/२०१४, १३/८/२०१४, २०/८/२०१४ रोजी पक्षांची बाजू ऐकली आहे. जायकवाडी धरणात विरुद्ध प्रवाहांच्या बंधाऱ्यांमधून पाणी सोडण्याबद्दल त्यांच्यातर्फे आक्षेप घेणारे आणि curators यांना आम्ही ऐकले आहे. महाराष्ट्र सरकारच्या जलसंपत्ती विभागाच्या उत्तर कर्त्याच्या वतीने, सहसचिव आणि नदीखोरे एजन्सी आणि गोदावरी मराठवाडा सिंचन विकास महामंडळाच्या कार्यकारी संचालकांचे म्हणणे ऐकले आहे.

४. पक्षांद्वारे आमच्यासमोर केलेल्या लेखी आणि मौखिक सादरीकरणाचा विचार आम्ही केला आहे. विविध पक्षांनी आपापल्या परिषदांद्वारे केलेले सादरीकरण साधारण खालील प्रमाणे आहे.

४.१ याचिकाकर्ता:-

याचिकाकर्त्याने १५-१-२०१४ रोजीच्या आपल्या अर्जामध्ये आम्हाला महाराष्ट्र जल संपत्ती नियामन प्राधिकरण, २००५ कायद्याच्या कलम १२ (६) (सी)मधील तरतुदीनुसार " पाण्याचे औचित्य वाटप " पार पाडायची विनंती केली आहे, जेणेकरुन उपखोऱ्या वरील ताण सामायिक होईल. जुलै महिन्यापासून प्रत्येक वर्षी पाणी सोडण्याचे न्याय वितरण करण्यासाठी काही योजना अंदाजे सुचविल्या आहेत .

४.२ श्री.वाय.आर.जाधवमध्यस्थ :-

श्री. वाय. आर. जाधव, रामायण विसावांगार, नांदेड मध्यस्थ यांनीही आमच्याकडे दि. २६/०५/२०१४ रोजीच्या त्यांच्या पत्राद्वारे विनंती केली (२६/०४/२०१४ रोजीच्या त्यांच्या पूर्वीच्या पत्राप्रमाणे) "पाण्याचे समान वितरण" महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामन प्राधिकरण, २००५ कायद्याच्या कलम १२ (६)(सी) मध्ये प्रदान केलेला वैधानिक अधिकार आहे. याची अंमलबजावणी काटेकोरपणे करावी.

मध्यस्थानुसार १९६५ मध्ये जायकवाडी प्रकल्पाच्या योजनेच्या वेळी पैठणच्या धरणातील धरण/अडथळे अस्तित्वात नसल्यास १९६.५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाणीसाठी पैठण धरणाच्या जागेवर उपलब्ध होऊ शकेल असा अंदाज होता. या नवीन उत्पादनापैकी ११५.५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याचा उपयोग प्रवाह विरुद्ध असणाऱ्या प्रकल्पांमध्ये आणि ८१ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) जायकवाडी (पैठण धरण) येथे २.७८ लाख हेक्टर जमीन सिंचनासाठी करण्याचा प्रस्ताव होता. त्यांनी परिच्छेद क्र. २.८ चा संदर्भही दिला आहे. महाराष्ट्र राज्याच्या जल धोरणानुसार असे नमूद केले आहे की तूटीच्या, कालावधीत पाण्याच्या उपलब्धतेत होणारी अडचण वरच्या बाजूच्या आणि खालच्या बाजूच्या वापरकर्त्यांमध्ये समान रितीने सामायिक केली जाईल. परिच्छेद क्र. ३ मधील तरतुदींकडेही लक्ष वेधले. राज्य जल धोरणानुसार राज्यातील जल संसाधने वापरली जातील त्यांचे संवर्धन केले जाईल आणि राज्यातील लोकांना अधिकाधिक आर्थिक आणि सामाजिक लाभ पुरविण्यात येतील आणि अश्या प्रकारे क्षेत्रीय असंतुलन कमी होईल. महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामन प्राधिकरण अधिनियम २००५ च्या कलम १२(६)(सी) नुसार च्या अंमलबजावणी मध्ये (पाणी पिण्यासाठी अथवा औद्योगिक वापरासाठी किंवा पाण्याचा ठराविक साठा बाजूला ठेवण्याची) पूर्वशर्त नाही.

मध्यस्थानुसार मुंबई उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठासमोर दि. २७/११/२०१२ या त्यांच्या प्रतिज्ञापत्रात नमूद केलेल्या महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाच्या म्हणण्यावर पुनरावलोकन, संशोधन व योग्य ते बदल करण्याची आवश्यकता आहे.

४.३ ताकीददार (Caveators) क्र. १ आणि २ :-

ताकीददार (Caveators) क्रमांक १ आणि २ यांनी मुंबई उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठ समोर दि. २७/११/२०१२ च्या महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाच्या प्रतिज्ञापत्रात निदर्शनास आणून दिले आहे की, या कायद्याच्या कलम १२ (६) (सी) च्या आधी आलेखन लागू केला जाऊ शकतो. त्यामुळे नाशिक व अहमदनगर येथील शेतकऱ्यांवर अन्याय होतो.

४.४ ताकीददार (Caveators) क्र. ३ आणि ४ :-

जायकवाडी प्रकल्पातील मुख्य तालुके म्हणजे कोपरगाव, संगमनेर, राहता, राहुरी, श्रीरामपूर आणि नेवासा या ठिकाणी जालना, औरंगाबाद, बीड, परभणी आणि नांदेड आणि मराठवाड्याच्या तुलनेत कमी पाऊस पडलेला आहे. वरील भागांप्रमाणे मराठवाड्यातील या जिल्ह्यांना परतीच्या पावसाळ्याचा फायदा आहे. १८/१२/२०१२ रोजी सरकारने मुंबई हायकोर्टासमोर (औरंगाबाद खंडपीठ) एक प्रतिज्ञापत्र दाखल केले आहे. जायकवाडी येथे २३.७३ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाणी उपलब्ध असल्याचे नमूद केले आहे. ब्रिटिश शासनाने १९०५ मध्ये दारणा धरणाची बांधणी केली आणि त्यानंतर नाशिक जिल्ह्यातील निफाड, येवला आणि सिन्नर, अहमदनगर जिल्ह्यातील कोपरगाव राहुरी, श्रीरामपूर या भागातील शेतकऱ्यांच्या गरजा भागवल्या. त्यानंतर नाशिक आणि अहमदनगर जिल्ह्यातील या तालुक्यांना दारणा व भंडारदरा धरणातून पाणीपुरवठा केल्याचे गृहीत धरून, १९६१ च्या कमाल मर्यादा कायद्यातील (Ceiling Act) तरतुदीनुसार केवळ १८ एकर जमीन प्रत्येक शेतकऱ्याकडे राहू दिली गेली. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, 'या जमिनी सिंचनाखाली असलेल्या जमिनी म्हणून मानल्या जात. या जिल्ह्यांमधील (नाशिक व अहमदनगर) यांना कमाल मर्यादा कायद्याचा (Ceiling Act) फटका बसला होता त्यांना उष्ण हवामानात म्हणजेच मार्च, एप्रिल, मे या महिन्यांमध्ये पाणी नाकारता येणार नाही. या व्यतिरिक्त, सन २०१२-१३ मध्ये, नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यातील धरणातून जायकवाडी धरणात पिण्याच्या उद्देशाने पाणी सोडण्यात आले, तेव्हा या पाण्याचा सिंचनासाठी अनधिकृत वापर झाला. २९-०४-२०१३ च्या उच्च न्यायालयाच्या आदेशात देखील या तथ्याचा उल्लेख केला गेला होता. जायकवाडी प्रकल्पातील पाण्याचा अनाधिकृत वापर बंद करण्याचे निर्देश उच्च न्यायालयाने

दिले होते परंतु सरकारने यावर कोणतीही कारवाई केली नाही. त्यामुळे नाशिक जिल्ह्यात बांधलेल्या धरणावर अवलंबून असलेल्या शेतकऱ्यांवर सरकार अन्याय करत आहे. शिवाय जायकवाडी जलाशयातून बिगर व मध्यम उद्योगांना पुरवठा होत होता याचिकाकर्त्यांच्या विरुद्ध प्रवाहातील बंधाऱ्यांमधून पाणी सोडण्याच्या मागणीमुळे नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांवर अन्याय होण्याची शक्यता आहे.

४.५. ताकीददार (Caveators) क्र. ५, ६ आणि ७:

ताकीददार (Caveators) यांच्या म्हणण्यानुसार पावसाळ्याच्या सुरुवातीपासूनच नाशिक जिल्ह्यातील विरुद्ध प्रवाहामधील बंधाऱ्यांमधून पाणी सोडण्याच्या याचिकाकर्त्यांच्या मागणीमुळे विरुद्ध प्रवाहातील धरणांच्या साठ्यावर नकारात्मक परिणाम होईल. नंतरच्या पावसाळ्यात पाऊस पडला नाही तर जायकवाडीचा वरच्या भागातील पाण्याची उपलब्धता मोठ्या प्रमाणात कमी होईल. प्रवाहाविरुद्ध असणाऱ्या आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेने असलेल्या वापरकर्त्यांमधील पाण्याच्या उपलब्धतेत होणारी अडचण सामूहिक करण्याचा आधार नाही. याचिकाकर्त्यांने त्यांच्या अर्जात उपस्थित केलेले मुद्दे योग्य नाहीत १८९९ मध्ये अहमदनगर जिल्ह्यातील पावसाच्या छायेत असलेल्या टंचाईग्रस्त भागांना आश्वासित पाणी देण्यासाठी दारणा धरणाचे बांधकाम सुरू झाले म्हणून सावकारांनी विनंती केली की याचिकाकर्त्यांच्या विनंतीचा विचार न करता त्यांचा अर्ज फेटाळून लावावा.

४.६. गोदावरी कालवा पाणी बचाव संघर्ष समिती मध्यस्थ:

मध्यस्थानुसार महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरण, २००५ कलम १२(६) (सी) सहा केले तर गोदावरी कालव्यात संबंधित आदेशातील शेतकऱ्यांवर वाईट परिणाम होईल. त्यांनी पेरू, डाळिंब, चिकू, सिताफळ आणि द्राक्षांची लागवड केली आहे. या बागायती पिकांना तिन्ही हंगामात पाण्याची आवश्यकता असते. कलम १२(६) (सी) लागू केल्यास, गरम हवामानाच्या हंगामात पाणी उपलब्ध होणार नाही. या बागायती वनस्पतींची लागवड करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात गुंतवणूक करावी लागते. त्यांना उष्ण वातावरणात पाणी न मिळाल्यास ते कोरडे होतील व शेतकऱ्यांना मोठे नुकसान होईल.

४.७. व्यवस्थापकीय संचालक डॉ. विखे पाटील एसएसके, प्रवरा-नगरमध्यस्थ:

मध्यस्थानुसार अहमदनगर मधील टंचाईग्रस्त असलेल्या भागात ब्लॉक मध्ये बारमाही सिंचन देण्याचे दारणा धरणाचे नियोजन होते. लाखो लोकांना रोजगार उपलब्ध करून देऊन कृषी-आधारित उद्योगांच्या दृष्टीने प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांच्या अधिकार क्षेत्रात मोठा विकास झाला

आहे. या भागातील शेतकऱ्यांना स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून सिंचन ब्लॉक दिले आहेत. केंद्रीय जल आयोगाच्या अभ्यासानुसार सिंचन प्रकल्पांच्या कामाचा प्रत्येक दहा वर्षांनंतर आढावा घ्यावा लागेल. हे आवश्यक आहे कारण जमिनीची परिस्थिती आणि पावसाच्या सरींची पद्धत बदलत राहिली आहे. त्याचबरोबर जायकवाडी धरणाच्या वरच्या बाजूस अनेक नवीन धरणे वर आली आहेत. विविध वर्गवारीनुसार पाण्याची मागणी आणि वापरदेखील वाढला आहे. या पैलूंचा सर्वांगीण अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

न्यायसंगत वितरणासाठी नवीन धोरण विकसित केले जावे, १९३४, मध्ये सरकारने अमलात आणलेल्या नियमानुसार गोदावरी, मूळा आणि प्रवरा यांच्या अधिकारक्षेत्रात ब्लॉक यंत्रणा संरक्षित करावी अशी विनंती मध्यस्थाने केली. महाराष्ट्रातील नीरा, प्रवरा आणि गोदावरी कालवा या तीन प्रणालींना ब्लॉक प्रणालीनुसार या कालव्यांमधून पाण्याचा उपसा करणाऱ्या लोकांना त्यांच्या भागातील १/३ भागाला बारमाही पुरवठा करण्याचे आश्वासन देण्यात आले. हे त्यांच्या क्षेत्रापैकी १९७५ ते १/४ मध्ये सुधारित केले.

४.८ हरिश्चंद्र सहकारी आणि पुरवठा संस्थानचे सहकारी परिसंघ केंद्र लिमिटेड. ... मध्यस्थ

हा अर्जदार संगमनेर तालुक्यातील अकोल्याचे प्रतिनिधीत्व करतो जो पर्जन्यमान कमी असलेल्या भागात येतो. अर्जदाराने म्हटले आहे की १८८२ मध्ये ब्रिटिशांनी म्हालादेवी (नीलवंडे) धरण बांधण्याचे नियोजन केले होते. १९६५ मध्ये जायकवाडी प्रकल्प मंजूर होताना ११५.५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याच्या नियोजनातील हा भाग होता.

४.९ अभिजित दुर्गादासराव (जोशी) धानोरकर

..... मुलाखत घेणारा :

मुलाखत घेणारा हा माजलगाव धरणाचा प्रतिनिधी आहे, जो जायकवाडी प्रकल्प पायरी - २ चा एक भाग आहे. त्यांच्या मते, जायकवाडी प्रकल्पाच्या नियोजनाच्या वेळी, १२ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाणी सोडले जाणार होते जायकवाडी धरण ते माजलगाव धरण. तथापि, ३७ वर्षांच्या कालावधीत जायकवाडी धरणातून केवळ ७ वेळा पाणी सोडण्यात आले. यामुळे माजलगाव प्रकल्पावर अवलंबून असलेल्या शेतकऱ्यांवर मोठा अन्याय झाला आहे. जायकवाडी धरणाच्या मूळ नियोजनानुसार माजलगाव धरणामध्ये पाणी सोडण्याची त्यांची विनंती आहे.

४.१० कॉम्प्रेड राजन क्षीरसागर.....मुलाखत घेणारा:

त्यांची मुख्य विनंती अशी आहे की, सरकारने (१५६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) क्षमता) जायकवाडी धरणाच्या विरुद्ध अधिक प्रकल्प तयार केले आहेत. अंदाजित केलेल्या तुलनेत जायकवाडी धरणाची योजना आखण्याच्या वेळी (११५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)) याचा परिणाम जायकवाडी धरणातील पाण्याच्या उपलब्धतेवर झाला आहे आणि त्या बदल्यात परभणी जिल्ह्यातील १८३ खेड्यांमधील शेतकऱ्यांवर आणि ८७०० हेक्टरच्या अधिग्रहित क्षेत्रावर त्याचा परिणाम होत आहे आणि महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण संबंधित तरतूदीनुसार निर्देश दिले पाहिजेत. महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा, २००५ आणि जायकवाडी प्रकल्पात ठरविल्या गेलेल्या लाभ शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून देण्यात यावेत.

४.११ राज्य सरकार:

राज्य शासनाने दिनांक १८-१२-२०१२ च्या जनहित याचिका/१०० प्रकरणातील प्रतिज्ञापत्रात मुंबई उच्च न्यायालयातील औरंगाबाद खंडपीठासमोर नमूद केले आहे की "सरकार या नियमांचे पालन करेल. विरुद्ध बंधाऱ्यावरील सुटकेचे निर्बंध, बाष्पीभवन व संप्रेषणामुळे खरीप व पाण्याचे नुकसान ह्याचा विचार करून समन्वय साधून अंदाजे पाण्याच्या समान वितरणाची तत्त्वे ठरविली पाहिजेत." यासाठी, वरच्या गोदावरी खोऱ्यातील जलाशयांच्या एकात्मिक कार्यासाठी नियम तयार करण्यासाठी शासकीय अभ्यास गटाची नेमणूक केली. अभ्यास गटाने आपला अहवाल ऑगस्ट २०१३ मध्ये सरकारला सादर केला. या गोदावरी अभ्यास गटाच्या (GSG) अहवालावर शासनाने प्राधिकरणाचे (महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण) विचार व्यक्त केले होते.

४.१२ महाराष्ट्र शासनाच्या जलसंपत्ती विभागाने मराठी ठराव क्र. एमआयएससी-२०१२ (८९१/१२)/२०१२ आयएम(पी) दिनांक २९.१.२०१३ नुसार अप्पर गोदावरी (पैठण धरणापर्यंत) खालील संदर्भासह जलाशयांच्या एकात्मिक कार्याबाबत नियम / मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करण्यासाठी गोदावरी अभ्यास गटाची (GSG) स्थापना केली आहे:

१. पैठण धरणातील संभाव्य पाणीटंचाईची परिस्थिती प्राप्त होऊ नये म्हणून अप्पर गोदावरी (पैठण धरणापर्यंत) उपपात्रात जलाशयांच्या एकात्मिक कार्यासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करणे.
२. अशा मार्गदर्शक तत्त्वांच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी यंत्रणा विकसित करणे.

३. त्यातील तांत्रिक, आर्थिक आणि व्यवस्थापन पैलूंमध्ये सुधारणा सुचवण्यासाठी.

जलाशयांच्या समाकलित कार्याकरिता नियम / मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करण्याबाबत माननीय उच्च न्यायालयासमोर जनहित याचिका १००/२०१२ रोजीच्या दि. १८.१२.२०१२ च्या त्यांच्या प्रतिज्ञापत्रात सरकारने केलेल्या वचनबद्धतेचे अनुपालन सरकारने केले.

गोदावरी अभ्यास गटामध्ये (GSG) महासंचालक, पाणी आणि जमीन व्यवस्थापन संस्था, (WALMI) औरंगाबादचे अध्यक्ष आणि इतर पाच सदस्य आहेत जे नाशिक, औरंगाबाद, पुणे येथील मुख्य अभियंता, कार्यकारी संचालक, औरंगाबाद आणि मुख्य अभियंता (जलविज्ञान) आहेत.

गोदावरी अभ्यास गटाने (GSG) १३ फेब्रुवारी २०१३ ते ८ मे २०१३ या कालावधीत ८ बैठका घेतल्या. प्रारंभी, गोदावरी अभ्यास गटाने (GSG) प्रादेशिक मुख्य अभियंत्यांकडून बरीचशी संबंधित माहिती गोळा केली आणि कार्यकारी संचालक, गोदावरी मराठवाडा पाटबंधारे विकास महामंडळ (GMIDC), औरंगाबाद यांनी यास योग्य ती मान्यता दिली.

या अभ्यासाचा उद्देश पाण्याच्या उपलब्धतेचा समतोल साधणे हा आहे कारण आवक होण्याची विविध शक्यता आणि उप-खोऱ्याला युनिट म्हणून स्वीकारल्या जाणाऱ्या विविध मागण्या लक्षात घेणे. उपपात्रातील जलाशयांच्या एकात्मिक कार्यपद्धतीची संकल्पना म्हणजे पाण्याचे अंदाजे समान वाटप साध्य करणे.

गोदावरी अभ्यास गटाने (GSG) साहित्याचा आढावा देखील घेतला आणि या विषयाशी संबंधित विविध निकष आणि नियमांचा अभ्यास केला. गोदावरी अभ्यास गटाने (GSG) जायकवाडी प्रकल्प (१९६५) आणि त्यातील सद्यस्थिती (२०१२) च्या योजनेच्या वेळी पाणलोट क्षेत्रातील जलविज्ञानविषयक बाबींचा अभ्यास केला आहे. उप-खोऱ्यामधील पावसाच्या वैशिष्ट्यांसह विविध जलाशयांमध्ये होणाऱ्या आढावा देखील घेतला जातो.

४.१३ म्हणून, गोदावरी उप-खोऱ्यातील पाण्याच्या समान वितरणा विषयी हा अभ्यास विशेषतः शासनाने कार्यान्वित केला आहे आणि अभ्यास अहवाल उपलब्ध असल्याने, आम्ही सध्याच्या केस मध्ये पक्षांचे मत जाणून घेणे योग्य मानले आहे.

अहवालाच्या निष्कर्षावर ९.७.२०१४ रोजी पक्षांना गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाच्या सॉफ्ट कॉपी देण्यात आल्या व त्याबाबत त्यांचे मत जाणून घेण्यात आले.

५. ३१.७.२०१४ रोजी सुनावणी

गोदावरी अभ्यास गट अहवालावर (GSGR) याचिकाकर्ते, प्रतिवादी, ताकीददार (Caveators) आणि मध्यस्थीकर्त्यांची मते ३१.७.२०१४ रोजी ऐकली. त्यांची मते खालीलप्रमाणे आहेत:

५.१ याचिकाकर्ता:

गोदावरी अभ्यास गट अहवालाच्या (GSGR) शिफारशींवर याचिकाकर्ते कमी-अधिक प्रमाणात सहमत आहेत. त्याचे आरक्षणे पुढीलप्रमाणे आहेत:

(ए) प्रवाहाविरुद्ध जलाशयांच्या अनिवार्य थेट साठवणुकीच्या तरतुदीचा परिणाम जायकवाडीला सोडल्या जाणाऱ्या पाण्यावर होईल.

(बी) पिण्याचे पाणी आणि उद्योगातील पाणीपुरवठा बंद पाईप लाईनद्वारे झाला पाहिजे.

(सी) जायकवाडी धरणात प्रवाहाविरुद्ध धरणांतून पाणी सोडणे सप्टेंबर-एवजी जुलैपासून सुरू केले जाईल. वरच्या भागातील पाण्याची चोरी किंवा चोरट्याकडे लक्ष देण्यासाठी कोणतीही देखरेख यंत्रणा नाही. अशी यंत्रणा बसविली पाहिजे.

त्यांनी प्रस्तावित देखरेखीच्या गटात प्रवाहाविरुद्ध क्षेत्रातील दोन प्रतिनिधी (आमदार) आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या क्षेत्रातील दोन प्रतिनिधींचा समावेश करण्याचा प्रस्ताव ठेवला आहे.

५.२ श्री. वाय. र. जाधव, ... मध्यस्थ:

पाण्याच्या न्याय्य वितरणासाठी गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाने केलेल्या शिफारशी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाने अधिनियम २००५ च्या कलम १२ (६)) च्या तरतुदींच्या विरोधाभासी आहेत. ऑगस्ट २०१३ चा गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवाल.

५.३ कॉम्रेड राजन क्षीरसागर मध्यस्थी:

मुख्य आक्षेप असा आहे की गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाने पाटबंधारे कायदा १९७६ ची दखल घेतली नाही ज्यात ब्रिटिश काळापासून प्रचलित असलेली "ब्लॉक प्रणाली (ब्लॉक सिस्टम)" बंद केली गेली आहे. पैठण धरणापर्यंत गोदावरी उप-खोऱ्यात पाण्याचे समान वितरण करण्याच्या प्रश्नाचे निराकरण करण्यासाठी प्रवाहाविरुद्ध असणारे आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेने असणारे वापरकर्ते आणि सरकार यांच्यात झालेल्या करारानंतर एक

देखरेख यंत्रणा स्थापन करण्याची सूचना त्यांनी केली आहे. प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्प क्षेत्रात खरीप हंगामात पाण्याचा जास्त वापर करण्याबाबत त्यांनी आक्षेप नोंदविला आहे. प्रवाहाविरुद्ध धरणांतून पाणी सोडणे फक्त १५ ऑगस्टपासून सुरु झाले पाहिजे.

५.३. श्री अभिजित डी. (जोशी) धनोरकर.. मध्यस्थ

त्यांनी नमूद केले आहे की गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालातील शिफारशींचा विचार केला जाईल. तथापि, मूळ योजनेनुसार जायकवाडी प्रकल्पातून माजलगाव धरणात पाणी सोडले पाहिजे. गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाने प्रस्तावित केल्यानुसार सप्टेंबर-एवजी जुलै / ऑगस्टपासून जलाशय नियमन सुरु केले जाईल.

५.४. विखे पाटील एस.एस.के. ... मध्यस्थ:

अहवालावरील त्यांचा आक्षेप खालीलप्रमाणे आहे:

- (ए) गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाचे संपूर्ण लक्ष पैठण धरणात प्रवाहाविरुद्ध धरणातून पाणी सोडण्यावर आहे. अभ्यास गटाने तेथील लाभार्थ्यांच्या तक्रारी विचारात घेतल्या नाहीत.
- (बी) प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांच्या परिस्थितीकडे अभ्यास गटाने योग्य लक्ष दिले नाही.
- (सी) वरच्या भागातील शेतकऱ्यांना त्यांच्या “ब्लॉक” सिंचन व्यवस्थेसाठी वर्षभर आश्वासित पाणी मिळेल, असा विचार करून १९६१ च्या कमाल मर्यादा कायदानुसार त्यांची जमीन सोडावी लागली. त्यांच्या जमिनी सिंचनाच्या भूमी म्हणून वर्गीकृत केल्या. त्यांना संपूर्ण वर्षासाठी म्हणजेच संपूर्ण हंगामात सिंचनाचा लाभ मिळणार होता. नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यात (प्रवाहाविरुद्ध) सिंचन नसलेल्या वापरासाठी पाण्याची मूळ उपलब्धता ८.७२ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) होती. सध्या, केंद्रीय रचना संघटनेच्या आकडेवारीनुसार पाण्याचा बिगर सिंचनाचा वापर ३४.४७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) आहे. हे २५.७४ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याच्या सिंचन नसलेल्या वापरामध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ दर्शवते. याचा पैठण येथील पाण्याच्या उपलब्धतेवर मोठ्या प्रमाणात परिणाम झाला आहे.
- (डी) जायकवाडी प्रकल्पाच्या नियोजनाच्या वेळी पाण्याचा प्रवाहाविरुद्ध वापर ११५.५१ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) होता. सध्या वास्तविक प्रवाहाविरुद्ध वापर १६०.८९ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) आहे. यापैकी १५.७१ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)

पाणी मराठवाड्यासाठी नांदूर माध्यमेश्वर कालव्याद्वारे वापरले जाते. म्हणूनच, नाशिक आणि अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रवाहाविरुद्ध भागात सिंचनासाठी उपलब्ध प्रभावी पाणी $[960.49 - (38.89 + 94.99)] = 990.9$ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) आहे.

- (इ) १९६५ च्या जायकवाडी प्रकल्पाच्या अहवालानुसार, पैठण येथे पाण्याची उपलब्धता १९६.३ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) होती आणि त्यात ११५.५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) प्रवाहाविरुद्ध वापर आहे. तथापि, सेंट्रल डिझाईन्स ऑर्गनायझेशनने आपल्या २००४ च्या अहवालात पैठण येथे १५७.०२ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याची उपलब्धता आणि १४३.८७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) प्रवाहाविरुद्ध वापर करण्याचे काम केले आहे. यामुळे पैठण धरणावर केवळ २३.७२ हजार दशलक्ष घनफूटाचे (TMC) निव्वळ उत्पन्न होऊ शकले. म्हणून हे स्पष्ट आहे की येथे न्याय्य वितरणाचे कोणतेही तत्व लागू होण्यापूर्वी जायकवाडी जलाशयातील सर्व बाबी सुधारित करणे आवश्यक आहे.

५.५ हरिशचंद्र सहकारी पाणी पुरवठा एस.एस. परिसंघ केंद्र लि. संगमनेर ... मध्यस्थ:

त्यांनी गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालातील शिफारशींवर पुढीलप्रमाणे आक्षेप नोंदविला:

- (ए) जायकवाडी धरण प्रकल्प चूकीच्या डेटा व माहितीवर आधारित आहे.
- (बी) गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवाल हा मराठवाडा प्रदेशाच्या बाजूने आहे.
- (सी) राज्य शासनाने सिंचन नसलेल्या वापरासाठी (औष्णिक स्टेशन) इंडिया बुल्सला पाण्याचे अवैध वाटप केले आहे.
- (डी) गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात या बेकायदेशीर वाटपाची दखल घेतली गेली नाही. इंडिया बुल्सकडे पाण्याचे हे विचलन सिंचनासाठी पाण्याच्या उपलब्धतेवर परिणाम करीत आहे.
- (इ) सिंचनासाठी पाण्याची उपलब्धता वाढावी म्हणून पश्चिमेकडे वाहणाऱ्या नद्यांना आणि नाल्यांना गोदावरी खोऱ्यात वळवण्याची शक्यता या अहवालात विचारात घेतलेली नाही.

(एफ) कमाल मर्यादा कायद्याच्या (Ceiling Act) परिणामाचा प्रवाहाविरुद्ध भागातील शेतकऱ्यांवर झाला आहे. गोदावरी अभ्यास गट (GSG) जीएसजी अहवालाद्वारेही या पैलूचा विचार केला जात नाही.

(जी) जायकवाडी जलाशयातील पाण्याच्या अनधिकृत वापरास सामोरे जाण्यासाठी उपाययोजनांचा अहवाल प्रस्तावित नाही.

५.६ ताकीददार (Caveators) क्र. १ आणि २:

त्यांचे मुख्य आक्षेप खालीलप्रमाणे आहेत:

(ए) या समितीने महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा २०११ च्या सुधारित कलम ३१(बी) मधील तरतूदी विचारात घेतल्या नाहीत.

(बी) दिलेल्या “ब्लॉक्स” चे संरक्षण शेतकरी अधिनियम, २००५ (महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम) महाराष्ट्र सिंचन प्रणाल्यांच्या कलम (७७(ii) अन्वये अहवालात विचारात घेतलेले नाही.

(सी) राज्य जल धोरण, २००३ च्या कलम २.२२ च्या तरतूदी आणि त्यानंतरच्या शासन निर्णयानुसार दि. १८.०५.२०११ मध्ये केलेल्या दुरुस्ती व महाराष्ट्र सिंचन अधिनियम, १९७६ च्या अहवालात विचार केला गेला नाही.

(डी) महाराष्ट्र जल क्षेत्र सुधार प्रकल्प (MWSIP) जागतिक बँक सहाय्य कार्यक्रमांतर्गत २४६ प्रकल्पांना केवळ महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम, २००५ लागू आहे.

(इ) दारणा, गंगापूर आणि भंडारदरा यांचा या यादीमध्ये समावेश नाही. म्हणूनच, महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम २००५ या जुन्या प्रकल्पांना लागू नाही.

(एफ) जल धोरणाच्या कलम क्र .२.२.२ ने प्रवरा व दारणा कालव्यावरील ब्लॉक सिस्टमचे संरक्षण केले आहे. गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाद्वारे या पैलूचा विचार केला जात नाही.

(जी) कमाल मर्यादा अधिनियम १९६१, मध्ये ब्लॉक सिंचन प्रणालीचा लाभ मिळणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या जमिनीची जमीन धारणा कमी झाली आहे. गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाद्वारे याचा विचार केला जात नाही.

(एच) पैठण येथे पाण्याच्या उपलब्धतेबाबत विखे पाटील एस.एस.के. यांनी जे विचार मांडले तेच विचार त्यांनी मांडले आहेत.

(आय) जलाशयांमधील पाण्याचे नियमन गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाद्वारे सप्टेंबर नंतर प्रस्तावित केले गेले आहे, जे कलम १२(६)(सी) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम, २००५ च्या तरतूदींविरुद्ध आहे.

५.७ ताकीददार (Caveators) क्र. ३ आणि ४ :

त्यांच्या मते हरिश्चंद्र सहकारी पाणी पुरवठा एस.एस. परिसंघ केंद्र लि. आणि ताकीददार (Caveators) क्र. १ आणि २ च्या परिच्छेद ४, ६ आणि ४.७ ने व्यक्त केलेल्या मताप्रमाणेच आहेत.

५.८ ताकीददार (Caveators) क्र. ५, ६ आणि ७ :

गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालातील शिफारशींच्या अंमलबजावणीवरही त्यांनी आक्षेप नोंदविला:

(ए) अपूर्ण आणि चूकीच्या आकडेवारीच्या आधारे अहवाल तयार करण्यात आला आहे.

(बी) हा अहवाल शासनाने मान्य केलेला नाही.

(सी) केवळ जायकवाडी धरण लाभार्थ्यांचे हित लक्षात घेऊन हा अहवाल तयार करण्यात आला आहे.

(डी) जायकवाडी प्रकल्पाच्या आधी बांधण्यात आलेल्या भंडारदरा, दारणा आणि मूळा यासारख्या जुन्या प्रकल्पांचा अहवालात विचार केला गेला नाही.

(इ) भंडारदरा प्रकल्पांतर्गत तालुक्यानुसार पाण्याचा वापर सरकारने राहाता व श्रीरामपूरसाठी ५२%, संगमनेर व अकोलेसाठी ३०%, नेवासासाठी ३% आणि राहुरीसाठी १५% म्हणून निश्चित केला. या पैलूचा अभ्यास गटाने विचार केला नाही. याशिवाय हा अहवाल अद्याप शासनाने मंजूर केलेला नाही.

वरील बाबी लक्षात घेता, महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाद्वारे अभ्यास गटाच्या शिफारशींचा विचार केला जाणार नाही.

६. ११.८.२०१४ रोजी सुनावणी

६.१ प्रतिवादी जलसंपत्ती विभागाने गोदावरी अभ्यास गट अहवालाने तयार केलेल्या प्रस्तावावर आपले विचार मांडले आहेत तसेच इतर पक्षांनी म्हणजेच ताकीददार (Caveators), याचिकाकर्ते व मध्यस्थ यांनी व्यक्त केलेल्या मतांवरही त्यांनी प्रतिक्रिया व्यक्त केली आहे.

६.२ गोदावरी अभ्यास अहवालावर सरकारची मते खालीलप्रमाणे आहेत:-

“उप-खोऱ्यातील साठ्यांच्या एकत्रिकरणासाठी सुचविलेली मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करणे आवश्यक आहे ज्यामुळे संपूर्ण उप-खोऱ्याच्या पाण्याची उपलब्धता व पाण्याचे नियोजन याविषयी सविस्तर वास्तववादी आढावा घेतला जाईल. संगणकीकृत निर्णय समर्थन प्रणालीच्या विकासासह एकाच वेळी केले गेले आहे. त्यानंतर मार्गदर्शक तत्त्वांचे अनुसरण करणे योग्य ठरेल. त्या वेळेस निर्णय समर्थन यंत्रणा अस्तित्वात येईपर्यंत, उप- खोऱ्यातील जलाशयांच्या भरण्याच्या स्थितीचा आढावा घेतला जाईल. दरवर्षी ऑक्टोबरच्या अखेरीस अहवालावर स्पष्ट निर्णय घेणे या टप्प्यात शक्य नाही.”

६.३ याचिकाकर्ते, मध्यस्थी करणारे, ताकीददारांच्या (Caveators) अर्जाबाबत सरकारचे मत खालीलप्रमाणे आहे:-

(i) सरकारला असे वाटते की १९६५ मध्ये जायकवाडी प्रकल्पाच्या नियोजनाच्या वेळी प्रवाहाविरुद्ध पाण्याचा वापर ११५.५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) होता, परंतु नंतर तेथे पिण्याच्या पाण्याची आणि औद्योगिक पाण्याची मागणी वाढली आहे. म्हणून, गौतमी, गोदावरी, कश्यपी आणि वालदेवी सारखे अतिरिक्त प्रकल्प यांची अंमलबजावणी झाली. नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यात अतिरिक्त लघु पाटबंधारे प्रकल्पही बांधले गेले. सर्व प्रकल्पांचा (जायकवाडी प्रकल्पाचा प्रवाहाविरुद्ध) सध्याचा प्रवाहाविरुद्ध नियोजित पाण्याचा वापर १६०.९९३ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) आहे. शासनाने प्रशासकीय मान्यता दिल्यानंतरच हे सर्व प्रकल्प हाती घेण्यात आले.

जायकवाडी प्रकल्पाच्या योजनेच्या वेळी धरणाचे जागेवर अवलंबून असलेल्या उत्पन्नाच्या ७५% इतके पाणी १९६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) असेल असे गृहित धरले गेले. जायकवाडीसाठी पाणी वापराचे नियोजन ८१ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) होते. प्रवाहाविरुद्ध पाण्याचा वापर ११५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) होता.

(ii) पैठण धरणापर्यंत गोदावरी खोऱ्यात जलाशयांच्या एकीकृत कार्यासाठी आणि पाण्याच्या न्याय्य वितरणासाठी सरकारने जल व भूमी व्यवस्थापन संस्था, महासंचालकांच्या अंतर्गत गोदावरी अभ्यास गट स्थापन केला होता. अभ्यास गटाचा अहवाल सरकारच्या विचाराधीन आहे.

(iii) ५.३.२०१२ च्या पत्रानुसार, ब्लॉकधारकांनी वॉटर यूजर्स असोसिएशन स्थापन करावयाच्या अटीसह, शासनाने ३०/०६/२०१२ पर्यंत "ब्लॉक सिस्टम" ला मुदतवाढ दिली आहे. २०१२-१३ पासून अवरोधांना मुदतवाढ देऊ नये, असे शासनाने निर्देश दिले आहेत. (दि. १४/१२/२०१७ च्या शासकीय पत्राद्वारे)

(iv) कमाल मर्यादा अधिनियमानुसार जास्तीत जास्त जमीन ताब्यात घेण्यासाठी भरपाई देण्यात आली असून ही जादा जमीन राज्यातील भूमिहीन व्यक्तींना वाटली गेली आहे. केवळ नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यातच नव्हे, तर संपूर्ण राज्यात कृषी जमीनधारणाच्या प्रमाणात घट झाली.

(v) जायकवाडी प्रकल्पातील पैठण उजव्या काठावरील कालव्याद्वारे माजलगाव धरणात पाणी सोडण्याची तरतूद खालीलप्रमाणे आहे: -

- i) वाईट वर्ष - १९.७७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)
- ii) चांगले वर्ष - १२.३६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)
- iii) सामान्य वर्ष - ८.४७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)

सरकारने केवळ ८ वर्षासाठी माजलगाव धरणात जायकवाडीतून पाणी सोडले आहे पैठण उजव्या किनाऱ्याद्वारे उर्वरित वर्षात माजलगाव धरणात पाणी फिरविण्यात आले नाही.

(vi) गोदावरी उप खोऱ्यातील जलाशयांच्या कामकाजासाठी नियम तयार करण्यासाठी अभ्यास मंडळाची स्थापना केली आहे.

(vii) कालवा सल्लागार समितीबाबत सरकारांचे मत हे प्रकल्प स्तरावरील नियोजनासाठी आहे. हे खोरे स्तराच्या नियोजनासाठी नाही.

(viii) सरकारने १८/१२/२०१२ रोजी औरंगाबाद खंडपीठासमोर माननीय उच्च न्यायालयात दाखल केलेल्या प्रतिज्ञापत्रात प्रवाहाविरुद्ध पाण्याचा वापर १४३.८७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) दाखविला आहे. हे केंद्रीय आराखडा संस्था, नाशिक, अहवालाच्या

आधारे आहे. परंतु त्यानंतर गोदावरी अभ्यास गटाचा अहवाल तयार करण्यात आला आणि त्यांनी प्रवाहाविरुद्ध उपयोगाची आकडेवारी १६० हजार दशलक्ष घनफूटमध्ये (TMC) सुधारली.

सरकारच्या उच्च शक्ती समितीने तीन हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाणी नाशिक सांडपाणी इंडियाबुल्स (थर्मल स्टेशन) देण्याचा निर्णय घेतला असून त्यांच्याद्वारे प्रथम उपचार केले जातील. इंडियाबुल्सला देण्यात आलेली ही परवानगी राज्यातील वीजपुरवठ्यातील टंचाई भरून काढण्यासाठी औष्णिक वीज निर्मितीसाठी आहे.

बिअर आणि मद्य उद्योगांना पुरवठा करण्यासाठी असलेले पाण्याचे प्रमाण २.६५ दशलक्ष घन मीटर (०.०९ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)) इतके अल्प आहे.

- (ix) तापी व गोदावरी खोऱ्यात अतिरिक्त पाण्याचे वाहून जाणारे पाणी विचलित होण्याच्या शक्यतेचा अभ्यास करण्यासाठी सरकारने एक समन्वय समिती देखील तयार केली आहे. एकूण २७ योजना (७.९१ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)) ओळखल्या गेल्या आहेत आणि त्यापैकी १७ योजना (१.८ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)) वरील भौतिक कामे प्रगतीपथावर आहेत.
- (x) मंजूर पीक पद्धतीमध्ये (७.५%) गरम हवामान पिकांची तरतूद आहे ज्यासाठी पाण्याची आवश्यकता ८.८४ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) आहे.
- (xi) जायकवाडी प्रकल्पाच्या नियोजनाच्या वेळी विचारात घेतल्या जाणाऱ्या ११५.५ हजार दशलक्ष घनफूटच्या (TMC) एकूण प्रवाहाविरुद्ध वापरामध्ये प्रवरानगर संकुलासाठी २६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याची तरतूद आहे.

६.४ सर्व पक्षांना १३-८-२०१४ पर्यंत राज्य सरकारांच्या उत्तरांविषयी आपले विचार मांडण्याचे निर्देश देण्यात आले.

७. १३/०८/२०१४ रोजी सुनावणी

७.१. ताकीददार (Caveator) १ ते ७ आणि मध्यस्थांनी सरकारच्या उत्तरावर आपले मत देण्यासाठी वेळ मागितला. त्यानुसार, अंतिम सुनावणी २०/०८/२०१४ रोजी ठेवण्यात आली.

८. २०/०८/२०१४ रोजी सुनावणी

सुनावणीत राज्य सरकारतर्फे दाखल करण्यात आलेल्या उत्तरावरील याचिकाकर्ते, ताकीददार (Caveator) आणि मध्यस्थांच्या निवेदनाचा विचार केला गेला, जे थोडक्यात असे म्हटले आहेत.

८.१ याचिकाकर्ते:

(ए) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायद्याच्या कलम ३१ (बी) अन्वये तरतूदीत १७/०९/२०१० पूर्वीच्या “ब्लॉक्स”ला देण्यात आलेल्या परवानग्यांचा समावेश आहे. शासनाने दिनांक ५/३/२०१२ आणि १४/१२/२०१२ च्या पत्राद्वारे निर्णय घेतला आहे की ३०/०६/२०१३ च्या पलीकडे “ब्लॉक्स” ला मुदतवाढ देण्यात येणार नाही, आज कोणतेही “ब्लॉक्स” अस्तित्वात नाहीत.

(बी) जलसंपत्ती नियोजन आणि व्यवस्थापनासाठी एकात्मिक बहु-क्षेत्रीय दृष्टीकोन आणि नदी खोरे दृष्टीकोन टिकाऊ आधारावर नदी पात्र आणि उप-खोरे यांना एकक म्हणून स्वीकारले जाईल. राज्यातील जलसंपत्तीचे व्यवस्थापन जलविद्युत घटकांच्या आधारे शेवटच्या व्यावहारिक पातळीवर विकेंद्रित केले जावे. म्हणून खोरे आणि खोरे/उप-खोरे यांचे नियोजन आधी केले पाहिजे. उप-खोऱ्यात प्रकल्प नियोजन त्यानंतर होईल.

८.२. ताकीददार (Caveator) १ आणि २:

शासकीय प्रतिज्ञापत्रात म्हटल्याप्रमाणे १६० हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याचा प्रवाहाविरुद्ध उपयोग केवळ नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यांसाठी नाही, तर १५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याचा वापर असलेली नांदूर मध्यमेश्वर एक्सप्रेस कालवा मराठवाडा भागातील गंगापूर व वैजापूर तालुक्यांना फायदा होत आहे. याव्यतिरिक्त गोदावरीच्या उपनद्या असलेल्या शिवाना नदीवर ८/१० हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याचा वापर करणारे मध्यम प्रकल्प आहेत, ज्यामुळे मराठवाडा क्षेत्रालाही फायदा होतो.

गोदावरी व प्रवरा कालव्यावरील “ब्लॉक सिस्टम” ला बॉम्बे सिंचन कायदा १८७९ आणि बॉम्बे कॅनॉल नियम, १९३४ नुसार कायदेशीर पाठबळ आहे. महाराष्ट्र सिंचन अधिनियम १९७६ च्या कलम १३१ (बी) व या महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम २००५ च्या कलम ७७(ii) नुसार हे “ब्लॉक” जतन केले गेले आहेत.

महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम २००५ च्या कलम ७७(ii) अन्वये तरतूदी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा २००५ च्या कलम १२(६)(सी) आणि कलम ११ (ए) ते (सी) पर्यंत आहेत.

८.३ ताकीददार (Caveator) ३ आणि ४:

ताकीददार (Caveator) १ आणि २ ने केलेल्या भांडणांप्रमाणेच ब्लॉकसंदर्भात उपस्थित झालेल्या वादांव्यतिरिक्त हे देखील सादर केले गेले आहे की नाशिक महानगरपालिकेच्या ३ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाण्याचे विचलन इंडियाबुल्स औष्णिक प्रकल्पाकडे वळविल्यामुळे तेथील कपात कमी होईल. ओढ्याच्या बाजूस सिंचनासाठी पाण्याची उपलब्धता. यामुळे नाशिक आणि अहमदनगर जिल्ह्यात सुमारे १०००० हेक्टर सिंचन होईल.

सुरुवातीच्या नियोजनानंतर सिंचन नसतानाही वापरात ४२% वाढ झाली आहे.

हे दिसून येईल की नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांसाठी पाण्याचा शेती वापर ११५ हजार दशलक्ष घनफूटापेक्षा (TMC) जास्त नाही, जो जायकवाडी प्रकल्पासाठी ठरविण्यात आला होता. औरंगाबाद जिल्ह्यातील नांदूर मध्यमेश्वर एक्सप्रेस कॅनल आणि मध्यम प्रकल्प (जायकवाडीचा उपसागर) मधील शिवना नदीवरील मध्यम प्रकल्पात काय वाढले आहे.

८.४ ताकीददार (Caveator) ५, ६ आणि ७:

मुख्य मुद्दा असा आहे की दिनांक १४/१२/२०१२ च्या शासकीय पत्राद्वारे फक्त मुख्य अभियंता यांना लिहून ब्लॉक्स रद्द करता येणार नाहीत. रद्द करण्यापूर्वी ब्लॉकधारकांना १२ महिन्यांची नोटीस देण्यासंबंधी बॉम्बे कॅनॉल नियम १९३४, कलम १२ मध्ये कायदेशीर तरतूद आहे. या प्रक्रियेचे प्रथम पालन करावे लागेल.

८.५ पक्षकारांनी खालील सादरीकरणे देखील केली आहेत:

८.५.१ महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा कलम १२ (६) (सी) अंतर्गत समान वितरण:

ए) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा २००५ च्या कलम १२(६)(सी) अंतर्गत तरतूदीनुसार उप-खोऱ्यात पाण्याचे समान वितरण व्हावे लागेल जेणेकरून उप-खोऱ्यात पाण्याचे समान वितरण होईल.

बी) जुलैपासून प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांमधून पाणी सोडण्यात येणार आहे.

- सी) कलम १२(६)(सी) च्या अंमलबजावणीमुळे नाशिक आणि औरंगाबाद जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांवर अन्याय होईल.
- डी) जुलैपासून पाण्याच्या न्याय्य वितरणामुळे वरच्या धरणातील पाण्याच्या उपलब्धतेवर विपरीत परिणाम होईल.
- ई) प्रवाहाविरुद्ध असणाऱ्या आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेने असणाऱ्या वापरकर्त्यांना समानतेने पाण्याच्या उपलब्धतेत अडचणी येण्याच्या संकल्पनेला कायदेशीर आधार नाही.
- एफ) उष्ण हवामानात फळ बाग पिकांना आवश्यक असलेले पाणी नाही मिळाले तर पिकांवर वाईट परिणाम होईल आणि महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा २००५ मधील कलम १२(६)(सी) लागू केल्यास अहमदनगर जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांचे मोठ्या प्रमाणात नुकसान होईल.
- जी) गोदावरी अभ्यास गट अहवाल - सप्टेंबरपासून प्रस्तावित पाण्याचे नियमन महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा २००५ च्या कलम १२ (६) (सी) अंतर्गत तरतूदींचे विरोधी आहे.
- एच) कलम १२(६)(सी) लागू करताना कालवा सल्लागार समितीचा निर्णय विचारात घ्यावा.
- आय) राज्य जल धोरण २.१.१ नुसार प्रदान केलेला बहु पक्षीय दृष्टीकोन आणि नदी पात्रात दृष्टीकोन जलसाठा नियोजन आणि प्रत्येक नदी खोऱ्यात एक घटक म्हणून व्यवस्थापित करण्यासाठी स्वीकारले जाईल.
- जे) सन्माननीय मुंबई उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठामध्ये २७.११.२०१२ रोजी प्राधिकरणाचे प्रतिज्ञापत्र २०१२ च्या प्रकरण क्रमांक १०० मध्ये नमूद केले गेले आहे की कलम (३३ (ए) नुसार वर्णन करणे कलम १२ (६) (सी) च्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक आहे. महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा २००५.
- के) अधिनियम कलम ३१ (ए) अंतर्गत अधिकार क्षेत्राचे वर्णन करणे आवश्यक आहे. याचिकेत विचारात घेतलेले प्रकल्प वर्णन केलेले नाहीत आणि म्हणूनच महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायद्यातील तरतूदी प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांना लागू होत नाहीत.

एल) गोदावरी अभ्यास समितीच्या या प्रश्नांचे निराकरण करण्यासाठी उच्च न्यायालयात कोणतेही निर्देश नाहीत. म्हणजेच कलम १२ (६) (सी) मधील जलाशयांचे कामकाज सोडवा. म्हणूनच, महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायद्याने गोदावरी अभ्यास गट अहवालावर विचार करू नये.

एम) कलम १२(६)(सी) मधील प्रश्न सोडविण्यासाठी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायद्याने समितीची नेमणूक केली नव्हती. म्हणूनच, गोदावरी अभ्यास गट अहवालातील शिफारशींचा विचार महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायद्याने करू नये.

८.५.२ जायकवाडी प्रकल्पाचे जल नियोजन व प्रवाहाविरुद्ध उपयोग:

- ए) जायकवाडी प्रकल्पाच्या नियोजन व त्यातील सद्यस्थितीबद्दल जलविज्ञान अहवाल.
- बी) प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांमध्ये पाण्याचा बिगर सिंचन वापर वाढविणे.
- सी) माजलगाव प्रकल्पाला १९६५ च्या योजनेनुसार जायकवाडी प्रकल्पातून पाणी मिळावे.
- डी) परभणी जिल्ह्यातील १८३ गावांना १९६५ च्या योजनेनुसार जायकवाडी प्रकल्पातून पाणी मिळते.
- ई) प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांमधील पाण्याचा बिगर सिंचन वापर ८.७२ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) वरून आजच्या दिवसापर्यंत ३४.४७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पर्यंत वाढला आहे.
- एफ) १९६५ मध्ये नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यात प्रवाहाविरुद्ध उपयोग करण्याच्या योजनेपेक्षा कमी आहे.
- जी) अनियोजित बिगर सिंचन वापरामुळे प्रवाहाविरुद्ध उपयोग वाढला आहे. औरंगाबाद जिल्ह्यातील शिवाना व इतर उपनद्यांवर नांदूर मध्यमेश्वर एक्सप्रेस कालवा आणि मध्यम प्रकल्पांच्या अतिरिक्त नियोजनाचा फायदा मराठवाडा प्रदेशात पडणाऱ्या प्रवाहाविरुद्ध शेतकऱ्यांना झाला आहे.
- एच) प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पातील खरीपाचा वापर वाढीव नियोजित उपयोग करण्यापेक्षा जास्त आहे.

आय) पूर कालव्यांद्वारे, जलसाठा टाक्या, इत्यादीद्वारे प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांमध्ये पाण्याचा वापर वाढविणे.

जे) जायकवाडी प्रकल्पातील नवीन प्रकल्प प्रवाहाविरुद्ध घ्यावे का?

के) सिंचन नसलेल्या पाण्याच्या वापरावर काही मर्यादा असल्या पाहिजेत. पाण्याचा सिंचन हिस्सा पुनर्संचयित करण्यासाठी सरकारने कोणतीही उपाययोजना केलेली नाही.

एल) सिंचन पाण्यापासून वंचित राहिलेल्या वापरकर्त्यांसाठी पाण्याची उपलब्धता पूर्वपदावर आणण्यासाठी सरकारने प्रयत्न केले पाहिजेत कारण बिगर-सिंचन हेतूने पाण्याचे विचलन केले होते.

८.५.३ "जुने प्रकल्प जसे नीरा, प्रवरा आणि गोदावरी अंतर्गत "ब्लॉक पद्धती"

ए) "ब्लॉक" चे महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा २०११ च्या कलम (३१) (बी) आणि राज्य जल धोरणाच्या कलम क्र. २.२.२ आणि महाराष्ट्र सिंचन पद्धतींचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम कायद्याच्या कलम ७७ आणि १९७६ अधिनियम कलम १३१ (ii) अंतर्गत संरक्षण आहे.

बी) "ब्लॉक" साठी गरम हवामानात पाणी उपलब्ध होणार नाही.

सी) नाशिक आणि अहमदनगर जिल्ह्यातील "ब्लॉक्स" ला मुंबई सिंचन अधिनियम, १८९७ नुसार संरक्षण आहे, १९७६ च्या कलम १३१ (बी) अंतर्गत आणि महाराष्ट्र सिंचन पद्धतींचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम कायद्याच्या कलम (७७(ii) आणि राज्यातील परिच्छेद २.२.२ जल धोरण अंतर्गत देखील संरक्षण आहे.

डी) भंडारदरा धरण (प्रवरा कालवा) अंतर्गत तालुकानिहाय पाणी हिस्सा देण्यात आला.

ई) १४.१२.२०१२ च्या शासकीय पत्रानुसार "ब्लॉक" प्रणाली अस्तित्वात नाही.

एफ) बॉम्बे सिंचन अधिनियम, १८७९, बॉम्बे कालवा नियम १९३४ आणि १८७९ महाराष्ट्र सिंचन अधिनियम कलम १३१ (बी) आणि महाराष्ट्र सिंचन पद्धतींचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम कायद्याच्या कलम (७७ (ii) नुसार "ब्लॉक" पद्धतीला कायदेशीर पाठबळ आहे.

जी) मुंबई कालवा अधिनियम १९३४ च्या कलम २७ नुसार प्रत्येक ब्लॉकधारकाला १२ महिन्यांच्या सूचना दिल्याशिवाय ब्लॉक रद्द करता येणार नाहीत.

एच) भंडारादरा आणि दारणा या जुन्या प्रकल्पांना महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा लागू नाही.

आय) नाशिक आणि अहमदनगर जिल्ह्यातील टंचाईग्रस्त भागाला लाभ मिळावा या उद्देशाने स्वातंत्र्यपूर्व काळात दारणा आणि भंडारदरा प्रकल्पांची योजना आखली गेली.

८.५.४ सीलिंग ॲक्टचा प्रभाव:

ए) नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यांवरील महाराष्ट्र कृषी भूमी (Ceiling on Holdings) कायदा १९६१ च्या प्रभावाचा विचार केला पाहिजे.

बी) या मर्यादा अधिनियमानुसार जास्तीत जास्त जागेसाठी मोबदला देण्यात आला आहे आणि राज्यात जास्त लोक जमीन जास्त प्रमाणात वाटली गेली आहे.

८.५.५ जायकवाडी जलाशयाकडून अवैध उपसा:

ए) जायकवाडी जलाशयातील शेतकऱ्यांनी पाण्याचा अनधिकृत वापर करण्याच्या पैलूचा विचार केला पाहिजे.

बी) जायकवाडी जलाशयातील पाण्याच्या अनधिकृत वापरावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी शासनाकडून कोणतीही कार्यवाही झालेली नाही.

सी) जायकवाडी जलाशयातील मागील पाण्याचे उपसा सिंचन अधिनियम १९७६ च्या तरतूदीनुसार दिले गेले आहे.

८.५.६ गोदावरी अभ्यास गटाच्या अहवालावरील निरीक्षणे:

ए) गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात प्रवाहाविरुद्ध असणाऱ्या वापरकर्त्यांच्या तक्रारींचा विचार केला गेला नाही.

बी) नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यातील सुमारे १०००० हेक्टर क्षेत्राच्या सिंचन गरजा प्रभावित करणाऱ्या, इंडिया बुल्सला नाशिक व सांडपाणी बेकायदेशीरपणे वाटप करण्याबाबत अहवालाने दखल घेतली नाही.

- सी) गोदावरी खोऱ्यात पाण्याची उपलब्धता वाढविण्यासाठी पश्चिम वाहिनी पाणी विचलित होण्याची शक्यता या अहवालात विचारात घेतलेली नाही.
- डी) जायकवाडी प्रकल्पातील पाण्याच्या अनधिकृत समस्येवर कोणतेही उपाय प्रस्तुत केले गेले नाहीत.
- इ) गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात जायकवाडी अधिकार क्षेत्रात परतीच्या पावसाचा परिणाम लक्षात घेतला जात नाही. जायकवाडी प्रकल्पाच्या अधिकार क्षेत्रात चांगला पाऊस पडत असताना वरचा भाग पर्जन्य छाया प्रदेशामध्ये आहे.
- एफ) अभ्यास गटात फक्त ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेला असलेले अधिकारी नियुक्त केले गेले. प्रवाहाविरुद्ध असणाऱ्या लोकांना कोणतेही प्रतिनिधीत्व देण्यात आले नाही.
- जी) ठिबक व सिंचन प्रणालींचा वापर करण्याबाबत गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात चांगल्या सूचना दिल्या आहेत.
- एच) गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्प आणि जायकवाडी अधिकाराच्या सिंचन अधिकारातील मातीच्या प्रकाराबाबत दखल घेतली गेली नाही.
- आय) गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात दिलेल्या सारण्या उदाहरणार्थ ५, ६, ७ महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम, २००५ च्या कलम १२(६)(सी) अंतर्गत दिलेल्या तत्वांच्या आधारे खरोखर तयार नाहीत. पेयजलाच्या आणि औद्योगिक वापरासाठी आरक्षणाची पर्वा न करता जलाशयाच्या समानतेची शिफारस केली जाते.

८.५.७ न्याय्य वितरण अंमलबजावणीसाठी देखरेख समिती

- ए) प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पातून पाणी सोडण्यासाठी प्रस्तावित देखरेख समितीमध्ये अधिकान्यांव्यतिरिक्त प्रवाहाविरुद्ध क्षेत्रातील आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या क्षेत्रातील प्रत्येकी दोन आमदार असले पाहिजेत.
- बी) ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेने असणारे आणि प्रवाहाविरुद्ध असणारे वापरकर्ते आणि सरकार यांच्यातील कराराच्या रूपात देखरेख यंत्रणा असावी.

८.५.८ सर्वसाधारणपणे दृश्ये

- ए) केंद्रीय जल आयोगाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार प्रकल्पांच्या आढावा घेण्याची गरज आहे आणि भू-वास्तवाच्या आधारे पाण्याचे नियोजन करण्याचे नवीन मापदंड निश्चित केले जावेत.
- बी) पेयजलाचा आणि औद्योगिक पाणीपुरवठा केवळ पाण्याचा अपव्यय टाळण्यासाठी बंद पाईप लाईनमध्ये असावा.
- सी) MIDC मार्फत जायकवाडी जलाशयातून बिअर व मद्य उद्योगांना पाणी दिले जाते.
- डी) बिअर आणि मद्य उद्योगाला कितीही प्रमाणात पाणी दिले तरी कमी आहे.

आम्ही पक्षकारांसाठी विद्वान वकिलांचे ऐकले आहे. आम्ही सध्याच्या प्रकरणात विचारासाठी उपलब्ध असणारे पुरावे आणि इतर सामग्री जवळून तपासली आहे.

९. कारणांसह आम्ही केलेले विश्लेषण :-

पक्षाचे ऐकल्यानंतर व समोर आलेल्या गोष्टींचा विचार केल्यावर आमच्यामते खालील बाबींवर विचार करण्यात यावा. सद्यस्थिती -

- (१) कलम ११(सी) अंतर्गत किंवा महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरण, २००५ अंतर्गत पाण्याचे न्याय्य वितरण केले जावे की नाही?
- (२) गोदावरी खोऱ्यातील पाण्याचे न्याय वितरण ब्लॉक सिस्टीम चे संरक्षण काढून घेईल का?
- (३) गोदावरी खोऱ्यात पाण्याचे न्याय्य वितरण करण्यासाठी जीएसजी अहवालाचा आधार मानला जाऊ शकतो का?
- (४) गोदावरी खोऱ्यातील पाण्याचे न्याय्य वितरण महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरणामार्फत करता येईल का?

वरील प्रश्नांची उकल करण्यापूर्वी विचाराधीन समस्या सोडवण्यासाठी आढावा घेणे उपयुक्त ठरेल हा गोदावरी अभ्यास गट अहवाल आहे.

महाराष्ट्र राज्य भौगोलिकदृष्ट्या पाच नद्यांच्या खोऱ्यांमध्ये किंवा पात्रांमध्ये विभागले गेले आहे. गोदावरी, कृष्णा, तापी, नर्मदा या कोकणातील पश्चिमवाहीनी नद्या आहेत. नदीचे खोरे / पात्र प्रादेशिक हद्दीतील एक जलाविज्ञानात्मक एकक आहे. ज्याच्या पाण्याशी संबंधित सर्व कृिया

एकमेकांवर अवलंबून आहेत. उप खोरे/पात्र हे राज्याच्या नदी पात्रातील हायड्रोलॉजिकल सब-युनिट आहे. सह्याद्रीच्या पर्वत रांगेत गोदावरी नदी नाशिक जिल्ह्यातील त्र्यंबकेश्वर जवळ उगम पावते. अहमदनगर, औरंगाबाद, नांदेड इ. जिल्हे ओलांडल्यानंतर ती राजमहेंद्री जवळ बंगालच्या उपसागराला जाऊन मिळते. व त्यानंतर आंध्रप्रदेशात खाली जाते. या खोऱ्याचे एकूण भौगोलिक क्षेत्र ३१२८१२ चौरस किलोमीटर आहे त्यापैकी १५२८११ चौरस किलोमीटर क्षेत्र हे महाराष्ट्रात येते.

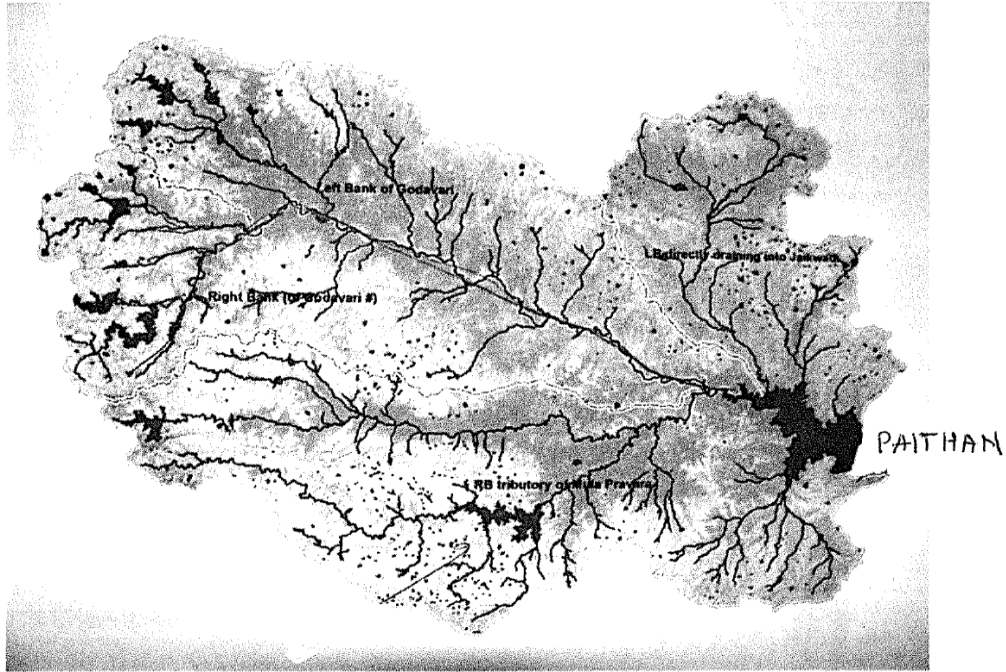
पाणी हे मुख्य नैसर्गिक संसाधन असून त्याचा उपयोग घरगुती सिंचन, उद्योगधंदे, वीजनिर्मिती, दिशानिर्देश आणि इतर कामांसाठी वापरले जाते. एकेकाळी पाणी मुबलक होते परंतु आता ते एक दुर्मिळ स्रोत बनले आहे. राज्याच्या मोठ्या भागात जलसंपत्तीचे वितरण समान आहे.

२००३ मध्ये महाराष्ट्र सरकारने तयार केलेल्या राज्य जल धोरणात अशी कल्पना करण्यात आली आहे की नदी खोरे आणि उप खोरे यांना युनिट मानून राज्यातील जलसंपत्तीचे नियोजन, विकास, व्यवस्थापन केले जाईल. हे धोरण असे नमूद करते की तूट कालावधीत पाण्याच्या उपलब्धतेत येणारी समस्या ही पाणी वापरण्याचा वेगवेगळ्या क्षेत्रांमध्ये आणि प्रवाहाविरुद्ध असणाऱ्या आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेने असणाऱ्या वापरकर्त्यांमध्ये समान प्रमाणात सामायिक केले जाईल.

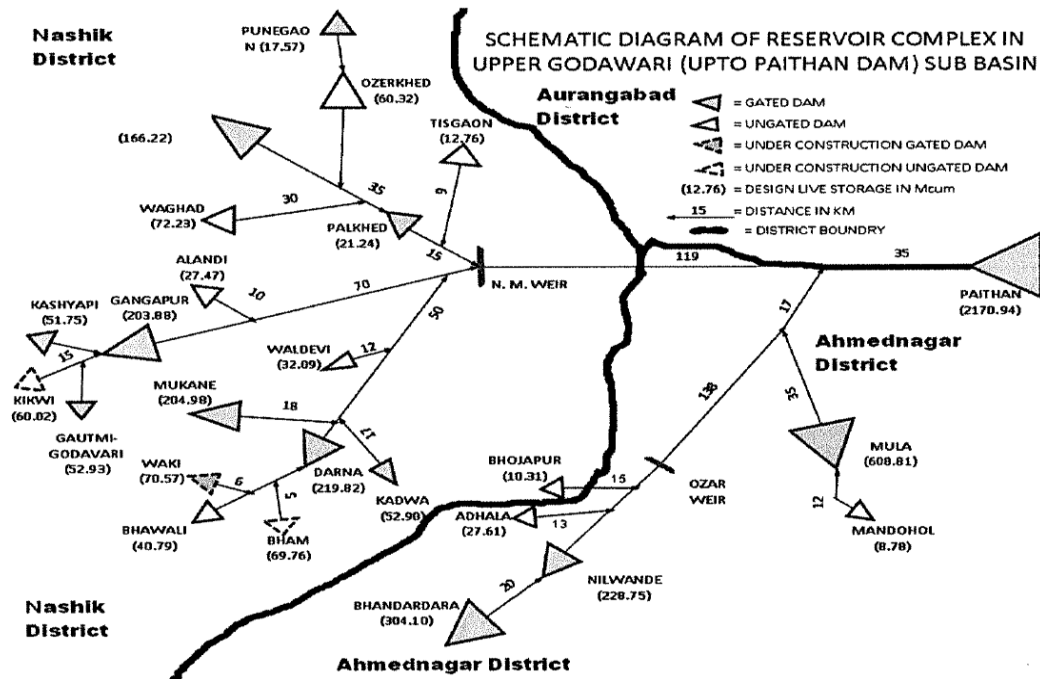
प्रारंभी गोदावरी नदीवर नियोजित जायकवाडी प्रकल्प १९६५ मध्ये पैठण येथे धरणासह प्रशासकीय दृष्ट्या मंजूर झाला. सुरुवातीच्या काळात मराठवाडा भागातील औरंगाबाद, जालना, बीड, परभणी येथे सुमारे २.७७ लाख हेक्टर क्षेत्राला पैठणच्या डाव्या व उजव्या किनाऱ्यांवरील कालव्याद्वारे सिंचनाची सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येणार होती. गोदावरी नदीच्या वरच्या खोऱ्यात गोदावरी नदीच्या उगमस्थानापासून (त्र्यंबकेश्वर) पैठण धरणापर्यंतचे संपूर्ण जलग्रहण तसेच प्रवरा व मुळा या नद्या व गोदावरी नदीला भेटणाऱ्या इतर उपनद्यांचा समावेश आहे, जसे की दारणा, कडवा, शिवना इत्यादी पैठण धरणापर्यंतचे प्रमुख जलाशय कॉम्प्लेक्स पुढीलप्रमाणे आहेत. मुळा कॉम्प्लेक्स, प्रवरा कॉम्प्लेक्स, गोदावरी - दारणा कॉम्प्लेक्स, गंगापूर कॉम्प्लेक्स, पालखेड कॉम्प्लेक्स.

वरील (अप्पर) गोदावरी खोऱ्याचे नियोजनबद्ध आरेख खालीलप्रमाणे आहे:

आकृती १. वरील (अप्पर) गोदावरी उप खोऱ्याची उपग्रह प्रतिमा

आकृती २. वरील (अप्पर) गोदावरी (पैठण धरणापर्यंत) उप खोऱ्यात जलाशय संकुलाचे योजनाबद्ध आरेख

जायकवाडी प्रकल्प अहवालानुसार, राज्य सरकारच्या प्रतिज्ञापत्रानुसार २०१२ ची जनहित याचिका क्र. १०० मधील बॉम्बे उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठात दाखल केल्यानुसार, उत्पादनाची (पाणी) उपलब्धता खालीलप्रमाणे आहे:

पैठण धरणाचे ७५% विश्वासार्ह वार्षिक नवे उत्पन्न.	५३६६.०९ दशलक्ष घनमीटर (Mm ³) (१९६.५६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC))
संबंधित प्रवाहाविरुद्ध उपयोग	३२७०.६५ दशलक्ष घनमीटर (Mm ³) (११५.५० हजार दशलक्ष घनफूट (TMC))
पैठण धरणावर शुद्ध उत्पन्न	२२९५.३५ दशलक्ष घनमीटर (Mm ³) (८१.०६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC))

मंजूर जायकवाडी प्रकल्प अहवालानुसार पैठण धरणातील पाण्याचा सिंचनासाठी वापर करण्याचे नियोजन खालीलप्रमाणे होते.

१. पैठण डावीकडचा किनारा कालवा ३८ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)
२. पैठण उजवीकडचा किनारा कालवा ११.२२ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)
३. माजलगाव जलाशयातील भरणा १२.३६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)
४. पैठण जलाशयातून तलावाचे नुकसान २३.४७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)
- एकूण** **८५.०५ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)**

पैठण धरणात ८१.०६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) इतके थेट उत्पन्न ७५% अवलंबून राहण्याची लक्षात घेता वरील पाण्याच्या वापराची योजना आखली गेली. त्यानंतरच्या काही वर्षांत पैठण धरणाला अंदाजे उत्पन्न मिळालेले दिसत नाही, सरकारने नाशिकच्या केंद्रीय रचना संस्थेला नुकत्याच झालेल्या जलविद्युत हवामानातील थेट आकडेवारीचा अभ्यास अद्ययावत करण्यास सांगितले होते. हा अभ्यास वर्ष २००४ मध्ये करण्यात आला होता.

मध्यवर्ती रचना संस्थेद्वारे, वितरित करण्याची क्षमता खालीलप्रमाणे आहे:

१. पैठण धरणावर ७५% विश्वासार्ह वार्षिक नवे उत्पन्न १५७.२० हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)
२. संबंधित प्रवाहाविरुद्ध उपयोग १४३.८७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)
३. पैठण धरणावर १०.३७ हजार दशलक्ष घनफूटच्या (TMC) पुनर्वापरासह निव्वळ उत्पादन २३.७२ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC)

(पुनरुत्पादन पृष्ठभाग आणि उप-पृष्ठभागावरील पाणी आहे जे सिंचनाच्या पाण्याचा उपयोग केल्याने शेतात सोडता येते.)

या अभ्यासानुसार असा निष्कर्ष आहे की खालील कारणांमुळे पैठण धरणातील निव्वळ पीक कमी होते:

ए) पैठण धरण येथेच ७५% विश्वासार्ह वार्षिक नवे उत्पादन १९६.५६ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) वरून १५७.२० हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पर्यंत कमी केले गेले आहे, म्हणजे ३९.३६ हजार दशलक्ष घनफूटने (TMC) कमी केले आहे. हे अशामुळे झाले कारण वाहणाऱ्या पाण्याच्या अंदाजासाठी यापूर्वीचा १९६५ चा अभ्यास स्ट्रेंज यांचे कोष्टक वापरून केला होता आणि तेथे नदी प्रमाणभूत माप (gauge) माहिती उपलब्ध नव्हती. ब्रिटिशांच्या कारकिर्दीत, स्ट्रेंज यांनी बॉम्बे प्रेसिडेंसीमध्ये तपासणी केली आणि मान्सूनच पावसाला मान्सून उत्पादनात बदलण्याचे प्रमाण दिले. २००४ चा अभ्यास ७५ वर्षांच्या पावसाच्या आकडेवारीवर आणि तलाव प्रमाणभूत माप (gauge) माहिती आणि नदी प्रमाणभूत माप (gauge) माहिती यांवर आधारित होता. २००४ च्या अभ्यासातील उत्पादन अधिक विश्वासार्ह आहे.

बी) मोठे, मध्यम आणि लघु पाटबंधारे प्रकल्पाच्या बांधकामामुळे प्रवाहाविरुद्ध उपयोगात सुमारे २८.९७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) प्रमाणात वाढ झाली आहे.

या दोन कारणांमुळे, पैठण धरणात ६७.७३ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) उत्पादनाची तूट आहे. २००४ च्या केंद्रीय आराखडा संस्थेच्या अभ्यासानुसार, महाराष्ट्र शासनाने पैठण धरणाच्या प्रवाहाविरुद्ध नवीन प्रकल्पांच्या बांधकामाला दिनांक ६ सप्टेंबर २००४ रोजीच्या शासकीय पत्र क्रमांक एमआयएससी. २००४/४-जेबी/(१८/४) डब्ल्यूआरआय नुसार बंदी घातली आहे.

प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांवरील बिगर-सिंचनाचा वापर नियोजित वेळी ८.७२ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) वरून आज ३४.४७ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) वाढला आहे (गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालानुसार).

जलसंपत्ती नियोजनाची रचना:

राज्यातील पाटबंधारे यंत्रणेच्या संचालनासाठी राज्य जल धोरणाच्या परिच्छेद २.१.१ मधील तत्वानुसार राज्याचे जल धोरण हे आहे - “नदीचे खोरे आणि उप-खोऱ्यांद्वारे जलसंपत्तीचे नियोजन / विकास / व्यवस्थापन एक युनिट म्हणून केले जावे जेणेकरून बहुविध क्षेत्रीय दृष्टिकोन

स्वीकारला जाणे, पृष्ठभागावरच्या, उप-पृष्ठभागावरच्या पाण्याला एकसंध पध्दतीने हाताळले जाणे आवश्यक आहे.”

राष्ट्रीय जल धोरण २०१२ मधील तरतूद संपूर्णपणे जल क्षेत्रासाठी अवलंबली जाणाऱ्या तत्वांसाठी करण्यात आली आहे. सध्याच्या प्रकरणात संबंधित काही महत्त्वाची तत्त्वे अशी:-

जलसंपत्तीवरील सार्वजनिक धोरणे काही मूलभूत तत्वांनुसार चालविले पाहिजेत, जेणेकरून जलसंपत्तीचे नियोजन, विकास आणि व्यवस्थापन यांच्या व्यवहारात काही समानता असेल. मूलभूत तत्त्वे खालीलप्रमाणे आहेत :-

- i. जलसंपत्तीचे नियोजन, विकास आणि व्यवस्थापन, स्थानिक, प्रादेशिक राज्य आणि राष्ट्रीय संदर्भाचा विचार करून मानवी, सामाजिक आणि आर्थिक गरजा लक्षात घेऊन पर्यावरणीय दृष्टीने योग्य आधार घेऊन सामान्य एकात्मिक दृष्टीकोन ठेवणे आवश्यक आहे.
- ii. एकता आणि सामाजिक न्यायाच्या तत्त्वाने पाण्याचा वापर आणि वाटप याची माहिती दिली पाहिजे.

सिंचन व्यवस्थापनात "संपूर्ण ते भाग" या तत्त्वाचा उपयोग केला पाहिजे.

कलम ३९ (सी) नुसार घटनेत नमूद केलेल्या तरतुदींमध्ये वरील तत्त्वांचे समर्थन आहे :

“३९. राज्याने धोरणातील काही विशिष्ट तत्त्वे पाळली पाहिजेत. - राज्य विशेषतः आपले धोरण सुरक्षित करण्याच्या दिशेने निर्देशित करेल. -

..

(सी) आर्थिक व्यवस्थेच्या कार्याचा परिणाम संपत्ती आणि उत्पादन साधनांच्या एकाग्रतेचे नुकसान होत नाही.

वरील पार्श्वभूमीवर आम्ही वरील प्रश्नांची उत्तरे खालीलप्रमाणे देऊ शकतो :

(१) पाण्याचे न्याय्य वितरण कलम ११ (क) अंतर्गत किंवा महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम, २००५च्या कलम १२ (क) अंतर्गत केले जावे की नाही.

वरील प्रश्नाचे उत्तर देण्यासाठी २००५ च्या कायद्यातील कलम ११ (क) आणि १२ (६) (क) च्या तरतुदींचे विश्लेषण करणे आवश्यक आहे. या दोन्ही विभागाचा गोषवारा खालीलप्रमाणे आहे :

कलम ११ (सी)	कलम १२ (६)
प्राधिकरण खालील अधिकारांचा वापर करेल आणि बहुदा पुढील कार्ये सादर करेल:- ...	प्राधिकरणाने खालील तत्वांच्या आधारे खोरे-पातळी, उप-खोरे पातळी किंवा प्रकल्प स्तरावर हिस्सा निश्चित करेल:-
(सी) टंचाईच्या काळात जलसंपत्ती प्रकल्प, उप-खोरे आणि नदी-खोरे स्तरावर उपलब्ध पाण्याच्या न्याय्य वितरणासाठी प्राधान्य निश्चित करणे;	(ए) प्रकल्पाच्या अधिकार क्षेत्रात पाण्याचे न्याय्य वितरण करण्यासाठी, अधिकार क्षेत्रातील प्रत्येक जमीन धारकास हिस्सा देण्यात येईल. (बी) अधिकार क्षेत्रातील जमिनीच्या आधारे हिस्सा निश्चित केला जाईल. परंतु, पाणी टंचाईच्या काळात प्रत्येक जमीनधारकाला, शक्य असेल तितका, कमीतकमी एक एकर जमीन सिंचनासाठी पुरेसा असेल तेवढा हिस्सा देण्यात येईल आहे. (सी) नदी-खोरे किंवा उप-खोऱ्यात त्रास कमी करण्यासाठी, जलाशयात, नदीच्या पात्रात किंवा उप-खोऱ्यात साठविलेले पाणी, जसे असेल तसे, दरवर्षी ऑक्टोबरच्या अखेरीस नियंत्रित अशा प्रकारे केले जाईल, ज्यामध्ये खरीपाच्या वापरासह वापरण्यायोग्य पाण्याचे प्रमाण, जवळपास सर्व जलाशयांसाठी सारखे असेल.

२००५ च्या कायद्याच्या वरील विभागांची तुलना केल्यास हे दिसून येते की, कलम १२(६) (सी) च्या तरतूदींमध्ये हिस्सा खोरे पातळी, उप-खोरे पातळी किंवा प्रकल्प स्तरावर निश्चित करणे आवश्यक आहे. दुसरीकडे, कलम ११(क) ही एक स्वतंत्र तरतूद आहे, टंचाईच्या कालावधीत पाण्याचे न्याय्य वितरण करण्याच्या प्राथमिकतेचे निर्धारण करण्यासाठी आणि कलम १२ (६)(सी) अंतर्गत हिस्सा निश्चित करण्याच्या कार्यापासून वेगळे आहे.

कलम १२(६)(सी) चे विश्लेषण

कलम १२ (६) चे विविध घटक खालीलप्रमाणे आहेत.

"हिस्सा (कोटा)" या शब्दाची व्याख्या कायद्याच्या कलम २००५(१)(एस) मध्ये खालीलप्रमाणे केली गेली आहे:

"(ए) "हिस्सा (कोटा)" म्हणजे हक्कधारकाला उपलब्ध करून दिलेले आकारमानात्मक प्रमाण पाणी- जे वार्षिक किंवा हंगामी वाटपाच्या टक्केवारीनुसार वाढवून मिळते."

२००५ कायद्याच्या कलम २ (i) मध्ये "हक्क" या शब्दाची व्याख्या खालीलप्रमाणे करण्यात आली आहे:

"(i) "हक्क" म्हणजे कोणत्याही नदीखोरे एजन्सीकडून या कायद्याच्या उद्देशांसाठी पाणी वापरण्याची कोणतीही परवानगी आहे."

२००५ कायद्यात दिलेल्या विविध प्रकारच्या हक्कांची व्याख्या खालीलप्रमाणे करण्यात आली आहे:

"(ए) "एकूण मोठ्या प्रमाणात पाण्याचा हक्क" म्हणजे मोठ्या प्रमाणात पाण्याच्या हक्काच्या संयुक्त व्यवस्थापनासाठी जल वापरकर्ता संस्थांच्या गटाला किंवा संघटनेला जारी करण्यात आलेल्या हक्कांची एकूण माहिती;"

(ई) " मोठ्या प्रमाणात पाण्याचा हक्क" याचा अर्थ प्रकल्प, नदी प्रणाली किंवा साठवणूक सुविधेद्वारे उत्पादित केलेल्या पृष्ठभागावरील जलस्रोतांचा हिस्सा, विशिष्ट श्रेणी किंवा वापरश्रेणीसाठी आणि हक्क मंजूर करण्याच्या आदेशात दिलेल्या विशिष्ट कालावधीत वितरित करता येईल."

(एल) "वैयक्तिक पाणी हक्क "म्हणजे मोठ्या प्रमाणात पाण्याचा हक्क किंवा एकूण मोठ्या प्रमाणात पाण्याचा हक्क वगळता इतर पाणी वापरण्यासाठी प्राधिकरणाकडून कोणतीही अधिकृतता;"

(झेड) "उप-पृष्ठभागाचा हक्क" म्हणजे सिंचन प्रकल्पाच्या अधिकार क्षेत्रातून नलिका विहिरी, बोअर वेल किंवा इतर विहिरी किंवा उपपृष्ठभागावरील पाणी काढण्याच्या इतर कोणत्याही मार्गाने पाणी काढण्यासाठी वैयक्तिक किंवा मोठ्या प्रमाणात पाण्याचा हक्क, किंवा गट किंवा शेत विहिरी प्राधिकरणाने निर्धारित केलेल्या मानकांनुसार नोंदणीकृत आणि बांधकाम केलेल्या;

"आकारमानात्मक" हा शब्द २००५ कायद्याच्या कलम २ (झेडबी) मध्ये खालीलप्रमाणे परिभाषित करण्यात आला आहे:

“(झेडबी) “आकारमानात्मक” म्हणजे भारतीय मानक ब्युरोच्या निकषांनुसार आकारमानात्मक आधारावर पाण्याचे मोजमाप.”

कलम २ (झेडसी) मध्ये परिभाषित केल्यानुसार ‘पाणी वापर अस्तित्व’ ची व्याख्या काढणे देखील आवश्यक आहे ते पुढीलप्रमाणे:

“(झेडसी) "पाणी वापर अस्तित्व" म्हणजे कोणतीही जल वापरकर्त्याची संघटना, उपयुक्तता, औद्योगिक वापरकर्ता संघटना, इतर वापरकर्ता संघटना किंवा इतर कोणताही गट (किंवा व्यक्ती) जो प्राधिकरणाने पाण्याचा अधिकार प्राप्त करण्यास अधिकृत केला आहे.”

हे संबंधित २००५ च्या कायद्यातील पूर्वीच्या तरतूदींमधून पाहिले जाऊ शकते "हिस्सा" निश्चित करणे हेच पाण्याच्या मोजमापावर अवलंबून आहे आणि हिस्सा एखाद्या हक्क धारकाला उपलब्ध करून द्यावा लागेल. कलम २(झेडसी) जल वापरकर्त्याची संघटना, उपयुक्तता, औद्योगिक वापरकर्त्याचा हक्क आहे. संघटना, इतर वापरकर्त्याची संघटना किंवा इतर कोणत्याही गट (किंवा व्यक्ती) पाण्याचे हक्क प्राप्त करण्यासाठी आणि वापरण्यासाठी आहे. महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरण (दुरुस्ती व सातत्य) अधिनियम कलम ३१ए २०११ मध्ये केवळ अशा क्षेत्रासाठीच हक्क मंजूर करण्यास प्रतिबंधित केले आहे जेथे शेतकरी (महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन) अधिनियम, २००५ च्या सिंचन प्रणाली महाराष्ट्र व्यवस्थापनाखाली वर्णन केले गेले आहे. विभाग ३१ए खालीलप्रमाणे:

“३१ए. या कायद्यात किंवा इतर कोणत्याही कायद्यात सध्या अस्तित्वात असलेल्या कोणत्याही गोष्टी असूनही, "हक्क" हा शब्द फक्त लागू होईल अशा भागात जेथे शेतकरी अधिनियम, २००५ द्वारे सिंचन प्रणाली महाराष्ट्र व्यवस्थापनाखाली वर्णन करण्यासह सर्व संबंधित तरतूदींचे पालन केले गेले आहे.

स्पष्टीकरण.- शेतकरी अधिनियम, २००५ मध्ये सिंचन पद्धत महाराष्ट्र व्यवस्थापन ज्या भागात लागू नाही , त्या कायद्याचा कलम ७८ लागू होईल आणि प्रभावी होईल.”

महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ च्या अधिकार क्षेत्राच्या रेखांकनाची तरतूद आहे. सिंचन प्रकल्प; जल वापरकर्त्याची संघटना अधिकार क्षेत्र; कालवा पातळी संघटनेच्या उपनदी पातळी संघटनेच्या अधिकार क्षेत्राचे अधिकार क्षेत्र; आणि प्रकल्प पातळी

संघटना अंतर्गत जमीन. कलम २३ महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ खालीलप्रमाणे प्रदान करते:

“२३. (१) या कायद्यांतर्गत वर्णन केलेल्या कृती प्रत्येक क्षेत्रासाठी किंवा प्रवाह अधिक सूचनेसाठी पाणी वापरकर्ते संघटनेची या अधिनियमांतर्गत रीतसर स्थापना केली गेली आहे. पाणी वापर करते संघटनेला पुरवठा करण्याच्या ठिकाणी कालव्यावर योग्य मोजमाप यंत्र किंवा उपकरणे पुरवणे आणि त्यांचे योग्य कार्य सुनिश्चित करणे कालवा अधिकाऱ्याचे कर्तव्य असेल.

२३. (२) अचूकतेचे प्रवाह मोजमाप ज्यामध्ये तो प्रविष्ट केला जाईल आणि त्याचे नियतकालिक मूल्यांकन केले जाईल, तसेच मापन यंत्र योग्य नसलेल्या अवधीसाठी विहित पाण्याचे प्रमाण निश्चित करण्याची पद्धत देखील असू शकेल.”

महाराष्ट्र राज्य सरकारने वरील २३६ प्रकल्पांचे वर्णन महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ अंतर्गत केले आहे तथापि पैठण येथील जायकवाडी प्रकल्पांतर्गत अधिसूचनेची वर्णन केले गेले नाही किंवा त्यासाठी महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम कायद्यांतर्गत कोणतीही जल उपभोक्ता संघटना स्थापन केलेली नाही. परिणामी असे कोणतीही हक्क धारक नाहीत ज्यांचा हिस्सा निश्चित केला जाऊ शकेल. हे कलम (१२)(६) च्या तरतूदींवरून दिसून आले आहे की हिस्सा निश्चित करताना लागू केले जाणारे एक तत्व कलम (१२) च्या उपकलम (६) कलम (सी) मध्ये प्रदान केले गेले आहे. तथापि जेव्हा हिस्सा निश्चित केला जाऊ शकत नाही तेव्हा कलम (१२) च्या उपकलम (६) च्या कलम (सी) मध्ये नमूद केलेले तत्व लागू करण्याचा प्रश्न उद्भवत नाही.

२०१२ च्या जनहित याचिका क्रमांक १०० मध्ये माननीय उच्च न्यायालयात (औरंगाबाद खंडपीठ) दिनांक २७-११-२०१२ रोजी सादर केलेल्या प्रतिज्ञा पत्रातील माहितीचा संदर्भ घेणे योग्य ठरेल.

“खरं तर श्री. मधुकरराव चव्हाण, अध्यक्ष, महाराष्ट्र वैधानिक विकास मंडळ औरंगाबाद यांनी लिहिलेल्या पत्राद्वारे हा उत्तरदाता क्रमांक ३ पैठण जलाशयातील जायकवाडी प्रकल्पाच्या वरच्या धरणांमधून पाणी सोडण्याच्या विषयावर सौदा करण्यासाठी आला आहे. प्रतिवादी क्र. ३ कडून दिनांक ०७-१२-२००९ रोजी पूर्वी सांगितल्याप्रमाणे जे पत्र देण्यात आलेले आहे. त्या पत्राला १४-०१-२०१० रोजी मधुकर राव चव्हाण, यांनी जे उत्तर दिले त्यात खोरे, उपखोरे व प्रकल्प पातळीवर पाण्याच्या न्याय वितरणाच्या आधारे हिस्सा निश्चित करण्याच्या बाबत महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायद्यातील तरतूदींवर राज्य सरकार कडून

स्पष्टीकरण मिळवण्याची गरज असल्याचे सूचित केले. राज्यातील काही भागात पाऊस कमी पडल्यामुळे टंचाईच्या काळात पिण्याच्या पाण्याचा तुटवडा सहन करावा लागू शकेल असे प्रतिवादी क्र. ३ ने सूचित केले आहे. १९ जानेवारी, २०१०, रोजीच्या पत्राद्वारे प्रतिवादी क्रमांक ३ ने प्रतिवादी क्रमांक २ ला म्हणजे राज्य सरकारच्या जलसंपत्ती विभागाला महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरण २००५ च्या कलम १२(६)(सी) नुसार खरीप हंगामात शेतकऱ्यांकडून घेतलेल्या पाण्याचा विचार करण्यासाठी आवश्यकतेसह अनेक कारणांमुळे पाण्याची टंचाई झाल्यास खोऱ्यात किंवा उपखोऱ्यात काम करता येत नाही. कलम १२(६)(सी) च्या तरतूदींची अंमलबजावणी करण्यात सर्वात महत्त्वाची अडचण म्हणजे टंचाईग्रस्त खोऱ्यातील सर्व जलाशयांमध्ये एकूण उपलब्ध पाणी किती आहे याची खात्री करून नदीच्या पात्रातील किंवा उपखोऱ्यातील टंचाईची दखल घेऊन या तरतूदीची कल्पना केली आहे. त्यापैकी प्रत्येकास समान वापर करण्यायोग्य पाणी मिळण्यासाठी उपखोऱ्यांचे पुनर्वितरण केले जाते. खरं तर गुरुत्वाकर्षणाने पाण्याचा प्रवाह वरच्या जलाशयातून खालच्या जलाशयात येतो त्यामुळे जर वरच्या जलाशयातच पाणी कमी असेल तर गुरुत्वाकर्षणाच्या तत्त्वामुळे नंतर पूर्वीचे स्थानांतर करता येत नाही. खालच्या जलाशयामध्ये नंतरच्या जलाशयाच्या तुलनेत कमी पाणी असल्यास हे भाग फक्त कार्यान्वित केले जाऊ शकतात जे वरच्या जलाशयांच्या अधिकार क्षेत्रातील शेतकऱ्यांसाठी न्याय नाही आणि त्यामुळे त्यांच्याकडून आक्षेप घेतला जाईल. परीकल्पित केलेली आणखी एक अडचण अशी आहे की बऱ्याच बाबतीत उप-खोऱ्यातील बरेच जलाशय कमी अधिकार क्षेत्र आहेत, जे विशेषतः जायकवाडीच्या बाबतीत आहे. याचा परिणाम म्हणून या सर्वामध्ये वितरणासाठी उपलब्ध असलेले पाणी पिण्याच्या पाण्याची गरज, बाष्पीभवन आणि संक्रमणाचे नुकसान आणि खरीपाचा वापर विचारात घेतल्यानंतर कमी प्रमाणात असू शकते. अशा कारणांसाठी अधिकाराने दिनांक १९/०१/२०१० रोजी राज्य सरकारच्या जल जलसंपत्ती विभागाला पत्राद्वारे प्रस्ताव दिला होता की पुनर्वितरणाचा अभ्यास फक्त पिण्याच्या पाण्याच्या गरजांवर लागू करावा. म्हणूनच या प्राधिकरणाने जलसंपत्ती विभागाचे प्रधान सचिव (या नंतर प्रतिवादी क्रमांक २ म्हणून संबोधित) यांना सूचना केली की कलम १२(६)(सी) मध्ये अशा प्रकारे सुधारणा करण्यात आली की त्यातील तरतूदी फक्त पिण्याच्या पाण्याच्या गरजांवर लागू असतील. त्यामुळे या विभागाला अंमलात आणणे सुलभ होईल आणि भागधारकांना व्यापक मान्यता देखील मिळेल.

हे सादर केले आहे की जलसिंचन प्रकल्पातील अधिकार क्षेत्राचे वर्णन करणे आणि किरकोळ पातळीवरील जल उपभोक्ता संघटनेच्या अधिकार क्षेत्राचे वर्णन करणे हे जलसंपत्ती

प्रकल्पातून पाणीपुरवठा करण्याच्या व्यवस्थेत महत्त्वाचे आहे. त्याखालील अधिकार क्षेत्राचे वर्णन केल्यावर त्यात (१) संपूर्ण अधिकार क्षेत्रामधील कालवे आणि फील्ड चॅनेल दुरुस्त करणे, बांधकाम करणे आणि पुनर्वसन करणे आवश्यक आहे; (२) पाणी वितरण यंत्रात पाणी मोजण्याचे यंत्र निश्चित करणे जेणेकरून पुरवठ्याच्या ठिकाणी पाण्याचे प्रमाण शास्त्रीयदृष्ट्या निश्चित करता येईल; आणि (३) पाणी वापर करणाऱ्या संघटनेच्या अनिवार्य घटनेद्वारे आणि त्याद्वारे पाण्याचा पुरवठा करणे, अशा जमिनीवरील सर्व धारक आणि रहिवासींना बंधनकारक असेल. महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकरी शेतकऱ्यांकडून अधिनियम, २००५ नुसार २३६ प्रकल्प रेखाटले आहेत. या २३६ प्रकल्पांतील प्रतिवादी क्र. ३ आहे. २०११-२०१२ पर्यंत २२२ प्रकल्पांसाठी लागू जल हक्क (पाणी हिस्सा) ७९२ पाणी उपभोक्ता संघटनेसाठी निश्चित केला आहे. राज्य सरकारतर्फे मोजमाप यंत्र बसवण्याच्या प्रक्रियेत शिल्लक १४ प्रकल्पांसाठी लागू असणारे पाणी हक्क (पाणी हिस्सा) निश्चित करण्याचे काम चालू आहे. हे लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे की प्रकल्पातील सर्व वर्णन केलेल्या अधिकार क्षेत्रामध्ये पाणी मोजण्यासाठी सर्व उपकरणे स्थापित केली जात नाहीत तोपर्यंत हिस्सा दिला जाऊ शकत नाही कारण हिस्सा देण्याकरिता पाणी मोजण्याचे यंत्र असणे आवश्यक आहे.

जायकवाडी प्रकल्पाच्या जलाशयात आणि निर्मितीनंतर राज्य सरकार जेव्हा अधिग्रहीत क्षेत्रासाठी अधिसूचना जारी करतेवेळी आणि जल उपभोक्ता संघटना स्थापन झाल्यानंतर, प्रतिवादी क्र. ३ त्याच्या प्रथेनुसार पाणी हिस्सा निश्चित करण्यासाठी पावले उचलेले, म्हणजेच महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम २००६ च्या नियम २९ (अ) आणि (बी) च्या अटीनुसार प्रतिवादी क्र. ३ ने तयार केलेल्या तांत्रिक नियमावलीत तयार केलेल्या अधिकार क्षेत्रामधील जल वापरकर्त्यांच्या संघटनेचा पाणी हक्क.

राज्य सरकारकडून हे आराखडे काढले गेले नसले तरी ती स्थिती तशीच आहे. हे देखील सांगणे महत्त्वाचे आहे की महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम, २००५ च्या कलम १२ च्या उप-कलम (६) च्या कलम (सी) अंतर्गत पाण्याचे समान वितरण शोधणाऱ्या पक्षकारांना हे लक्षात येत नाही की खोरे पातळी, उप-खोरे पातळी किंवा प्रकल्प स्तरावर हिस्सा निश्चित केल्यावर कलम १२ चे उप-कलम (६) चे कलम (सी) मधील तत्त्व लागू केले जावे. कलम १२ च्या उप-कलम (६) च्या कलम (सी) मधील तत्त्व स्वतःच खोरे स्तरावर, उप-खोरे स्तरावर किंवा प्रकल्प स्तरावर हिस्सा निर्धारणाच्या कार्याशिवाय स्वतंत्रपणे लागू करण्याची स्वतंत्र तरतूद बनत नाही.

अशा प्रकारे, सध्याच्या प्रकरणातील याचिकाकर्ते हक्क धारक नसून हिस्सा निश्चित करण्यास सांगू शकत नाहीत. याव्यतिरिक्त, हिस्सा केवळ तेव्हाच निश्चित केला जाऊ शकतो जेव्हा जल वापरकर्ता

संघटनांच्या वर्णनाच्या आणि निर्मितीच्या उपरोक्त अटींची पूर्तता होते. म्हणूनच कलम १२(६) (सी) मधील तरतूदी सध्याच्या परिस्थितीत लागू होत नाहीत.

कलम ११ (सी)चे विश्लेषण

आम्ही यापूर्वी या आदेशात दर्शविले आहे, आढाव्यामध्ये, की पैठण धरणात पाण्याची उपलब्धता साधारणपणे सुरुवातीच्या कल्पनेपेक्षा कमी आहे.

कलम ११ (सी) द्वारे आम्हाला पैठण धरणापर्यंतच्या जलाशयांच्या परिसरातील वरच्या गोदावरी (पैठण धरणापर्यंत) उप-खोऱ्यांत उपलब्ध असलेल्या पाण्याचे सम्यक वितरण साध्य करता येईल अशी यंत्रणा तयार करण्याची आवश्यकता आहे. एकदा न्याय्य वितरणाची अशी यंत्रणा आल्यानंतर कलम ११ (सी) ची पुढील आवश्यकता म्हणजे वापरण्याच्या विविध श्रेणींमध्ये पाणीवाटपाचे प्राधान्य निश्चित करणे. कलम ११ (सी) चे खालील घटक आहेत:

(ए) टंचाई:

(बी) जलसंपत्ती प्रकल्प, उप-खोरे व नदी खोऱ्यात उपलब्ध पाण्याचे समान वितरण;

(सी) वापरण्याच्या विविध प्रकारांमध्ये पाणी वाटप प्राधान्याने करणे.

आम्ही समस्या क्रमांक ४ च्या अंतर्गत हे देखील निश्चित केले आहे की, गोदावरी खोऱ्यात उपलब्ध पाण्याचे न्याय्य वितरण ठरविता येईल की नाही म्हणून आम्ही खाली समस्या क्रमांक (४) अंतर्गत आधीपासून प्रदान केलेली कारणे येथे पुन्हा देत नाही.

या कारणांमुळे, आम्ही असे मत देतो की विद्यमान याचिकाकर्त्यांनी पाण्याचे न्याय्य वितरण या प्राधिकरणाच्या कार्यक्षेत्रात महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम कायदा २००५ च्या कलम ११ (सी) अंतर्गत समाविष्ट केला आहे जो संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यात दिनांक ०८/०६/२००५ च्या शासकीय अधिसूचनेनुसार लागू आहे.

आम्ही हे सांगू इच्छितो की कलम ११ (सी) अंतर्गत न्याय्य वितरण करण्यासाठी निर्देश देण्यात आले असले तरी जायकवाडी प्रकल्प पाण्याच्या वापराच्या कार्यक्षमतेत वाढ होण्यासाठी महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम २००५ अंतर्गत जल उपभोक्ता संघटनेच्या स्थापनेसह कालबद्ध पद्धतीने रेखाटण्यात यावा.

(२) कलम ११ (सी) अंतर्गत पाण्याचे न्याय्य वितरण करण्यापासून ब्लॉक पद्धत अंतर्गत परवानगी असलेल्या पाण्यासाठी परवानग्या, मंजूरी, अधिकृतता इत्यादी आहेत काय?

“बॉम्बे सिंचन” अधिनियम, १८७९ अंतर्गत अधिसूचित १९३४ च्या बॉम्बे कालवा नियमांच्या २ (एफ) अंतर्गत ब्लॉक पद्धतीची व्याख्या खालीलप्रमाणे आहे:

“२(एफ) “ब्लॉक पद्धती” म्हणजे पाण्याचा पुरवठा करणारी प्रणाली. याद्वारे काही कालावधीत, ठराविक परिस्थितीत सिंचन लागवड करण्यासाठी पुरवले जाते;

बॉम्बे सिंचन अधिनियम १८७९ तसेच बॉम्बे कालवा नियम, १९३४ हे महाराष्ट्र सिंचन अधिनियम १९७६ द्वारे पुनर्स्थित करण्यात आले आहेत. महाराष्ट्र सिंचन कायदा १९७६ कलम १३१ चे स्पष्टीकरण खालीलप्रमाणे :

“१३१. हा कायदा सुरू झाल्यावर पुढील कायदे म्हणजेच -

(i) मुंबई सिंचन अधिनियम, १८७९,

.....

येथे बदलले आहेत:

परंतु त्या रद्द करण्यावर परिणाम होणार नाही -

(ए) कोणत्याही कायद्याचे पूर्वीचे कामकाज रद्द केले गेले किंवा त्याद्वारे योग्य रीतीने काहीही झाले किंवा त्रास सहन करावा लागला किंवा,

(बी) कोणताही हक्क, विशेषाधिकार, बंधन, उत्तरदायित्व अधिग्रहित, जमा झालेला किंवा कोणत्याही कायद्याच्या अंतर्गत रद्द केल्यास किंवा,

.....

अधिसूचना, काहीही केले किंवा कोणतीही कारवाई केली (तयार केलेले शुल्क, नेमणूका, नियम, अधिसूचना, आदेश, समन्स, नोटीस, वॉरंट आणि घोषित केलेल्या किंवा जारी केलेल्या तरतूदी आणि अधिकार, प्रदान केलेले किंवा सुधारित, नोंदी - तयार केलेले किंवा सुधारित, कालवे किंवा कोणतेही वॉटर वर्क्स किंवा वॉटर-कोर्सेस किंवा फील्ड-जलवाहिन्या बांधल्या, पाण्याचा पुरवठा, पाण्याचे दर, कराराचे किंवा कराराचे कोणतेही कर किंवा शुल्क आकारले जाणारे कोणतेही नुकसान भरपाई, कोणतेही कामगार प्राप्त किंवा कालव्यांच्या

आपत्कालीन कामांसाठी, कोणतेही संपादन केलेले हक्क किंवा उत्तरदायित्व कोणत्याही संस्थेची केलेली स्थापना किंवा घेतलेली वा अपील केलेली आणि तशी घोषणा केलेली कोणतीही द्वितीय श्रेणी सिंचन कामे कोणत्याही कायदानुसार किंवा बदललेल्या कायदानुसार आतापर्यंत ज्या गोष्टी किंवा कारवाया केल्या गेल्या त्या या कायद्यातील तरतुदींशी विसंगत नाही. कायद्याच्या संबंधित तरतुदीनुसार केले गेले किंवा घेतले गेले असल्याचे समजले पाहिजे; आणि या कायद्याअंतर्गत कोणतीही कारवाई केल्याशिवाय आणि तोपर्यंत लागू होत नाही.

महाराष्ट्र सिंचन अधिनियम कायदा, १९७६, द्वारे जतन केलेल्या ब्लॉक प्रणाली अंतर्गत विरुद्ध प्रवाहातील धरणे / भागांना अधिकृत मान्यता देण्यात आली होती. पाण्याचे न्याय वितरण करण्यासाठी महाराष्ट्र जल संपत्ती नियामन प्राधिकरण, २००५ अन्वये कोणत्याही अधिकारांचा वापर करून या कामातील अडथळे दूर करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. वरील युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ, उपरोक्त महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामन प्राधिकरण (दुरुस्ती व सातत्य) अधिनियम, २०११ च्या कलम ३१बी ला सेवेत दाखल केले गेले आहे. विभाग ३१ बी चे स्पष्टीकरण पुढील प्रमाणे:-

"३१बी. या अधिनियमात किंवा सध्या अस्तित्वात असलेल्या कोणत्याही कायद्यात किंवा कोणत्याही कोर्टाचे न्यायाधिकरण किंवा प्राधिकरणाचे आदेश कोणत्याही व्यक्तीची किंवा जल वापरकर्त्यांची ज्याला परवानगी आहे अशा कोणत्याही निर्णयाद्वारे २०१० पूर्वी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामन प्राधिकरणाच्या कलम १ लागू होण्याच्या तारखेपूर्वी उच्च वाटप समिती, नदी खोरे एजन्सी किंवा राज्य शासनाने केलेले पाण्याचे वाटप मंजूर करणे, आधिकृत करणे हे हक्क मंजूर केले आहेत. हे हक्क दुरुस्ती व सातत्य कायदा २०११ या कायद्याच्या तरतुदीनुसार मंजूर केले आहेत असे मानले जाईल आणि त्यानुसार चालूच राहतील आणि अशा कोणत्याही व्यक्तीला किंवा पाणी उपभोक्त्याला नवीन परवानगी वाटप, मजुरी अधिकृतता मिळण्याची आवश्यकता नाही."

कलम ३१ बी मध्ये पाहिल्याप्रमाणे, जुन्या परवानग्या वाटप, प्राधिकरण पाण्याचे हक्क इ. महाराष्ट्र जल संपत्ती नियामन प्राधिकरण, २००५ अंतर्गत मंजूर केले आहे असे मानले जाईल. जुन्या परवानग्या, आधिकृतता पाण्याचे हक्क इत्यादींना दिले गेलेले संरक्षण नविन परवानगी, वाटप मंजुरी आधिकृतता किंवा पाणी काढण्याच्या हक्का साठी संस्थे पुरते मर्यादित आहे. वस्तुतः, २०११ अधिनियामाच्या कलम ३१सी मध्ये या जुन्या परवानग्या महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामन प्राधिकरण २००५ अंतर्गत प्राप्त झालेल्या नाहीत या कारणावरून या जुन्या परवानग्या, वाटप, आधिकृतता, पाण्याचे हक्क इत्यादींचे संरक्षण करते. तथापि टंचाईच्या काळात पाण्याचे न्याय्य वाटप

करण्याच्या प्राधान्यास कलम ११(सी) नुसार निश्चित केले जावे, पण या जुन्या परवानग्या, वाटप, अधिकृतता, पाण्याचे हक्क इत्यादीच्या प्रभावापासून मुक्त नाही दुसऱ्या शब्दांत महाराष्ट्र सिंचन कायदा, १९७६ च्या कलम १३१ / कलम ३१ बी आणि २०११ महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामन प्राधिकरण दुरुस्ती व अधिनियम कायद्याच्या कलम ३१ सी च्या व्याप्तीस महाराष्ट्र जल संपत्ती नियामन प्राधिकरण २००५, कायद्याचे कलम ११ सी कमी करू शकत नाही किंवा २००५ सालच्या कायद्याच्या कलम ११ सी च्या तरतुदीपासून बचाव करू शकते.

ब्लॉक व्यवस्थेसंदर्भात आपल्यासमोर उभा केलेला मुद्दा असा होता की महाराष्ट्र सिंचन अधिनियम कायदा १९७६, ज्याने बॉम्बे सिंचन अधिनियम कायदा १८७६ अन्वये मंजूर केलेली ब्लॉक व्यवस्था वाचविली होती, परंतु आता महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम २००५ रद्द करणे कलम ७७ नुसार बदललेल्या कोणत्याही कलमांतर्गत घेतलेले कोणतेही अधिकार, खासगीकरण, कर्तव्ये किंवा दायित्व वाचवते. महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम २००५, कायद्याचे कलम ७७ खालीलप्रमाणे:

“७७. हा कायदा लागू होताना शेतकऱ्यांकडून पाटबंधारे यंत्रणेच्या व्यवस्थापनेखाली असलेल्या भागांच्या संदर्भात, [कलम ४६ च्या उपकलम (१ आणि (२)] विभाग ४६ ते ४८, कलम ५५, कलम ५७ आणि महाराष्ट्र सिंचन अधिनियम १९७६ चे कलम ५८, ६० व ६१ ते ७४ रद्द केले गेले आहेत असे मानले जाईला :

परंतु, त्या रद्द करण्यावर परिणाम होणार नाही -

(i) कोणत्याही विभागांचे मागील ऑपरेशन रद्द केले गेले किंवा त्या द्वारे योग्य रितीने काहीही झाले किंवा दुखावले गेले किंवा

(ii) कोणताही हक्क, खाजकीरण, बंधन किंवा उत्तरदायित्व विकत घेतले, आकारले किंवा कोणत्याही कलमांतर्गत केले असल्यास रद्दबातल किंवा

(iii) कोणत्याही कलमाविरुद्ध केलेल्या कोणत्याही गुन्ह्यासंदर्भात केलेला कोणताही दंड, पूर्वानुमान किंवा शिक्षा; किंवा

(iv) कोणत्याही हक्क, विशेषाधिकार बंधन उत्तरदायित्व, दंड, जप्ती किंवा त्या संदर्भात कोणतीही चौकशी कार्यवाही कायदेशीर रित्या किंवा पूर्वसूचना म्हणून आणि अशी कोणतीही चौकशी, कार्यवाही, कायदेशीर कार्यवाही किंवा याप्रकारची स्थापना केली जाऊ शकते किंवा

अंमलात आणली जाऊ शकते आणि असा कोणताही दंड, खंडणी किंवा शिक्षा लागू केली जाऊ शकते जसे की जर हा कायदा संमत झाला नसेल.

मागच्या वेळी प्रदान केलेल्या पूर्ततेच्या अधीन काहीही केले किंवा कोणतीही कारवाई केली (तयार केलेले कोणतेही शुल्क, नेमणूका, नियम, अधिसूचना, आदेश, समन्स, नोटिसा, वॉरंट, आणि घोषित केलेल्या किंवा जारी केलेल्या अधिकाऱ्याद्वारे आणि अधिकृत केलेल्या अधिकारासह, तयार केलेल्या किंवा सुधारित हक्कांची नोंद कालवे किंवा कोणतीही पाण्याची कामे किंवा पाण्याचे कोर्स आणि फिल्ड वाहिन्या, पाण्याचा कोणताही पुरवठा पाण्याचे दर, करार आकारलेले कोणतेही कर / शुल्क, कोणत्याही नुकसान भरपाईची पूर्तता कालव्यांच्या आपत्कालीन कामासाठी मिळविलेले किंवा पुरवठा केलेले कोणतेही कामगार, मिळवलेले कोणतेही अधिकार किंवा उत्तरदायित्व, अपील केलेले कोणतेही दावे स्थापन केलेली किंवा घेतलेली संस्था), आतापर्यंत कोणत्याही कलमांतर्गत रद्दबातल केलेल्या कृती या कायद्याच्या तरतुदीशी विसंगत नसतील म्हणून या कृती या कायद्याच्या सुधारित तरतुदीखाली केल्या आहेत असे मानले जाईल; जोपर्यंत या कायद्यालगत केलेल्या कोणत्याही कारवाईद्वारे दंड आकारला जात नाही तोपर्यंत आणि त्यानुसार हा कायदा अंमलात आणणे चालू राहील.

त्या अनुषंगाने असे दिसून येईल की, महाराष्ट्र सिंचन आदी नियम, १९७६ च्या द्वारे मागे सांगितल्याप्रमाणे महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ (MMISF Act, २००५) कलम ७७ च्या आधारे जतन केले गेलेले ब्लॉक पुन्हा जतन केले गेले.

तथापि, महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम २००५ (MMISF Act, २००५) चे कलम ६५ खालीलप्रमाणे आहे:-

"६५. महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरण अधिनियम, २००५ च्या कलम ११ ते १४ आणि कलम २२ मधील तरतुदी या कायद्याच्या अंमलबजाणीसाठी आणि त्याखालील नियमांना लागू होतील.

म्हणून, कलम ११ ते कलम १४ आणि महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरण अधिनियम २००५ कायद्याच्या कलम २२ मध्ये ज्यात कलम ११ (सी) समाविष्ट आहे, त्याचबरोबर महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ लागू करण्यासाठी अर्ज केला जाईल. म्हणूनच महाराष्ट्र जल संपत्ती नियामक प्राधिकरण, २००५ च्या कलम ११ (सी) अंतर्गत न्याय वितरणाचा अभ्यास महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम कायद्याच्या

अमलबजावणीसाठी लागू होईल. त्यानुसार आमचे मत आहे की कलम ११ (सी) अन्वये प्रदान केलेल्या न्यायसंगत वितरण आधी उप-खोऱ्यासह युनिट प्रमाणे अवलंबावे लागेल. राज्य पाणी धोरणाच्या तरतूदी आणि त्यानंतर प्रकल्प स्तरावरील ब्लॉकधारकांना वाटप योग्य प्रमाणात वितरणाच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार योग्य प्रकारे समायोजित करून निश्चित केले जाईल.

तसेच, राज्य जल धोरणाच्या कलम ११ (सी) च्या रुंदी आणि खोलीच्या संदर्भात तसेच वरील परिच्छेद २.१.१ मध्ये दिलेला आपला युक्तीवाद कलम ३१ बी २०११ च्या जुन्या हक्कांसाठी कायदा आणि महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम कायद्याच्या कलम ७७ अंतर्गत देण्यात आलेल्या संरक्षणाच्या मर्यादित स्वरूपामुळे कमी केला जाणार नाही.

आमच्यासमोर असेही म्हणण्यात आले आहे की "ब्लॉक सिस्टम" ला राज्य जल धोरणाच्या कलम २.२.२ तसेच महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम कायदा २००५ च्या कलम ७७ च्या अंतर्गत संरक्षण आहे ते राज्य जल धोरणांतर्गत खालीलप्रमाणे आहे:

"२.२.२ स्वातंत्र्यपूर्व प्रकल्पांवरील ब्लॉक प्रणाली (नीरा, प्रवरा आणि गोदावरी) लाभार्थी शेतकरी सध्याच्या ब्लॉक /करार प्रणालीच्या पद्धतीनुसार त्यांच्या जल वापरकर्त्यांच्या संघटनेमध्ये पाणी कोट्यास पात्र असतील आणि त्यानुसार पालन करणे जल वापरकर्त्यांच्या संघटनेला बंधनकारक केले जाईल....."

आम्ही हे नाकारत नाही की जल वापरकर्ते संघटनेच्या हिस्स्यामध्ये मंजूर झाल्याप्रमाणे ब्लॉकसाठीचा हिस्सा समाविष्ट असेल. तथापि, जल वापरकर्ते संघटनेचा हिस्सा न्याय्य वितरणाच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार समायोजित केला जाईल.

असे भंडारदरा प्रकल्पांतर्गत असलेल्या तालुक्यांच्या पाण्याचा उपयोग सरकारतर्फे रहाता व श्रीरामपूरसाठी ५२%, संगमनेरसाठी आणि अकोले साठी ३०%, नेवासासाठी ३% आणि राहुरीसाठी १५% हा अंतिम निर्णय घेण्यात आला आहे, असा युक्तिवादाने दावा केला आहे. असा दावा केला जातो की अभ्यास गटाने या पैलूचा विचार केला नाही. वरील तालुका निहाय वाटप शासनाने केले.

तथापि, कमाल मर्यादा कायदा (Ceiling Act), १९६१ अंतर्गत शेतकऱ्यांच्या जमीन धारणा कमी करण्याच्या दृष्टीकोनातून समान वितरण वाटले जाऊ नये या मतानुसार कायद्यानुसार पाण्याचे न्याय्य वितरण शासनाने केलेल्या तालुकानिहाय वाटपावर अवलंबून आहे. ब्लॉक सिंचन प्रणालीचा लाभ मिळवून आम्ही राज्य शासनाने दाखल केलेल्या प्रतिज्ञापत्रात नमूद केले आहे की कमाल मर्यादा अधिनियमानुसार जास्तीत जास्त जमीन संपादन करण्यासाठी भरपाई देण्यात आली आहे.

याची नोंद घ्यावी लागेल की जमीन अधिग्रहित केली गेली आणि आतापर्यंत या शेतकऱ्यांना सिंचनाचा पूर्ण लाभ मिळत आहे.

कलम ११ (सी) ने पाणीटंचाई झाल्यास आवश्यकतेनुसार सर्व श्रेणीतील वापरकर्त्यांच्या पाण्याचे प्रमाण समायोजित करण्याची या प्राधिकरणाची आवश्यकता आहे असे आमचे मत आहे. म्हणूनच, टंचाईच्या काळात पाण्याचे न्याय्य वितरण करण्याच्या प्राथमिकतेच्या कलम ११ (सी) अन्वये निश्चय करण्यासाठी जुन्या ब्लॉक यंत्रणांना उपलब्ध असलेल्या पाण्याचे प्रमाणदेखील पाणीटंचाईच्या काळात समायोजित करावे लागेल.

(३) गोदावरी खोऱ्यात उपलब्ध पाण्याच्या न्याय्य वितरणासाठी गोदावरी अभ्यास गट अहवालाचा विचार करता येईल का?

माननीय उच्च न्यायालयाने दिनांक ०५-०५-२०१४ च्या आदेशानुसार न्याय्य वाटपाच्या मुद्यावर योग्यप्रकारे व्यवहार करण्यास सांगितले आहे. म्हणूनच, हा दावा करणे योग्य नाही की गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवाल हा सन्माननीय उच्च न्यायालयाच्या विशिष्ट निर्देशांच्या अनुपस्थितीत आमच्याद्वारे वापरला नसता. गोदावरी अभ्यास गट (GSG) आमच्यामार्फत कार्यान्वित झालेला नाही आणि म्हणूनच आम्ही या गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाचा उपयोग करू शकत नाही, असा युक्तीवाद योग्य अभ्यास वितरणाच्या मुद्द्यांशी संबंधित आणि उपयुक्त ठरेपर्यंत कोणताही अभ्यास अहवाल म्हणून चूकीचा आहे. पाण्याचा उपयोग केला जाऊ शकतो आणि अभ्यास अहवाल आमच्याद्वारे सुरु केलेल्या अभ्यासाच्या अनुषंगाने असावा हे आवश्यक नाही.

असा युक्तीवाद केला जात आहे की गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात दिलेली सारणी ५, ६ व ७ अशी आहेत जी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम २००५ च्या कलम १२(६)(सी) नुसार तयार केलेल्या तत्वांच्या आधारे तयार नाहीत. पिणे आणि औद्योगिक वापरासाठी आरक्षणे विचारात घेऊ नका. या मतभेदांबाबतचे मत महाराष्ट्र राज्याच्या जल धोरणाशी विसंगत आहे "नदी खोरे / उप-खोरे यांना युनिट म्हणून घेताना शाश्वत आधारावर जलसंपत्ती नियोजन, विकास आणि व्यवस्थापन यासाठी एकात्मिक आणि बहु-क्षेत्रीय दृष्टीकोन स्वीकारणे आवश्यक आहे." वाद मान्य झाल्यास पाण्याच्या गरजांची पूर्तता करण्यासाठी पुरेसे पाणी नसताना प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पात एक टप्पा येईल. गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालावरील वरील वाद वगळता, आम्ही नोंद घेत आहोत की गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात अवलंबून असलेल्या वस्तुस्थितीवर कोणत्याही पक्षाने आक्षेप घेतला नाही.

सप्टेंबरपासून पाण्याचे नियमन करण्यास आक्षेप आहे. जायकवाडी क्षेत्रावर अधिपत्य असणे, अधिकार क्षेत्रावर परतीच्या पावसाचा काय परिणाम झाला आहे याचा गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात विचार केला जात नाही, असा दावाही केला जात आहे. जायकवाडी प्रकल्पातील अधिपत्य असणे, अधिकार क्षेत्रामध्ये चांगला पाऊस पडतो तर प्रवाहाविरुद्ध क्षेत्र पर्जन्यवृष्टीच्या प्रदेशात आहे. जोपर्यंत वरील विवादाचा संबंध आहे तोपर्यंत हे स्पष्ट केले गेले आहे की जायकवाडी जलाशयाच्या अतिरेकी परिस्थितीत होणारे ओघ टाळण्यासाठी सध्याच्या आदेशातील दृष्टीकोन परतीच्या पावसाचा परिणाम विचारात घ्यावा. ऑक्टोबरच्या पहिल्या पंधरवड्यात परतीचा पाऊस पडण्याचा सामान्य परिणाम लक्षात घेतल्यावर जलाशयातील कामांवर नियंत्रण ठेवण्याचा प्रस्ताव आहे.

माजलगाव प्रकल्प व पैठण डाव्या बाजूच्या कालव्याच्या शेवटच्या भागाच्या संदर्भात आम्ही योग्य निर्देश दिले आहेत. जायकवाडी प्रकल्पातील पाणी नियोजनानुसार निर्देश द्या.

नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यातील सुमारे १०००० हेक्टर क्षेत्राच्या सिंचनाची गरज बाबतच्या तक्रारीबाबत आम्ही या आदेशात योग्य निर्देश दिले आहेत.

जिथपर्यंत गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाने गोदावरी खोऱ्यात पश्चिमेकडील पाण्याचे विचलन विचारात घेतले नाही. आमच्या आधी राज्य शासनाने दाखल केलेल्या प्रतिज्ञापत्रानुसार पाण्याची उपलब्धता वाढवा, यासाठी २७ गुरुत्वाकर्षण प्रवाह बदल योजना असून त्यासाठी सुमारे ७.९१ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) पाणी उपलब्धता प्रमाणपत्रे मिळाली असून सुमारे १.४ हजार दशलक्ष घनफूट (TMC) १७ बदल योजना प्रगतीपथावर आणि शिल्लक आहेत. सर्वेक्षण आणि तपास चालू आहे. म्हणूनच वरील बाबींवरून हे स्पष्ट झाले की हा पैलू शासनाच्या विचाराधीन आहे.

जायकवाडी प्रकल्पातील पाण्याच्या अनधिकृत वापराच्या समस्येवर उपाय म्हणून प्रस्तावित उपायांपर्यंत आम्ही या आदेशात योग्य ते निर्देश दिले आहेत.

प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांच्या आणि जायकवाडी आदेशाच्या सिंचन अधिकारामधील मातीच्या प्रकाराबद्दल, आमच्या आदेशाने या प्रकरणावर विचार केला आहे.

जोपर्यंत राज्य शासनाशी संबंधित आहे तोपर्यंत, पूर्ण उप-खोऱ्याच्या पाण्याची उपलब्धता आणि जल नियोजनाचा सखोल वास्तववादी आढावा घेतल्यावर उप-खोऱ्यातील साठ्यांच्या सिंक्रोनाइझेशनसाठी सुचविलेले मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करणे आवश्यक आहे, जे संगणकीकृत निर्णय समर्थन यंत्रणेच्या विकासासह एकाचवेळी केले जाऊ शकते. त्यानंतर मार्गदर्शक तत्त्वांचे अनुसरण करणे योग्य होईल. जोपर्यंत निर्णय समर्थन यंत्रणा बसविली जात नाही, तोपर्यंत उप-

खोऱ्यातील जलाशयांच्या भरण्याचा आढावा दरवर्षी ऑक्टोबरच्या अखेरीस घेण्यात येईल. अहवालावर वर्गीकरणात्मक निर्णय घेणे या क्षणी शक्य नाही. आम्ही सहमत आहोत की संगणकीकृत निर्णय समर्थन प्रणाली विकसित करण्यास सरकारला थोडा वेळ लागेल. तथापि, जायकवाडी येथील टंचाई परिस्थितीवर मात करण्यासाठी तत्काळ काही यंत्रणा बसविणे आवश्यक आहे. गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात टंचाईच्या पैलूवर अल्प मुदतीचा उपाय म्हणून व्यवहार केला आहे. संगणकीकृत निर्णय समर्थन यंत्रणेची बाजू गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालाद्वारे दीर्घकालीन उपाय म्हणून तपासली जाते. आम्ही लक्षात घेतो की माननीय उच्च न्यायालयाने "पाण्याच्या न्याय्य वाटपाचा मुद्दा निकडीचा आहे." म्हणूनच, संगणकीकृत निर्णय समर्थन यंत्रणा लागू होईपर्यंत पाण्याच्या न्याय्य वितरणाच्या मुद्याकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही.

खालील संदर्भ अटींसह वरील (अप्पर) गोदावरी (पैठण धरणापर्यंत) उप-खोऱ्यात जलाशयांच्या समाकलित क्रियेवरील नियम / मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करण्यासाठी महाराष्ट्र सरकारच्या जलसंपत्ती विभागाने दिनांक २९.१.२०१३ च्या मराठी ठराव क्र. MISC - २०१२ (८९१/१२)/२०१२ IM(P) नुसार गोदावरी अभ्यास गटाची (GSG) स्थापना केली आहे.

(१) वरील (अप्पर) गोदावरी (पैठण धरणापर्यंत) उप-खोरे भरण्याच्या कालावधीत जलाशयांच्या समाकलित कार्यासाठी मार्गदर्शक सूचना तयार करणे जेणेकरून संभाव्य पाणीटंचाईची परिस्थिती पैठण धरणात पाणी मिळू शकत नाही.

(२) अशा मार्गदर्शक तत्त्वांच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी यंत्रणा विकसित करणे.

(३) तांत्रिक, आर्थिक आणि व्यवस्थापन पैलूंबद्दल सुधारणा सुचविणे.

औरंगाबाद खंडपीठातील माननीय उच्च न्यायालयात जनहित याचिका १००/२०१२ मधील दिनांक १८.१२.२०१२ च्या त्यांच्या प्रतिज्ञापत्रात सरकारने केलेल्या वचनबद्धतेच्या अनुपालनासाठी सरकारने हे केले.

गोदावरी अभ्यास गट (GSG) मध्ये जल आणि भूमी व्यवस्थापन महासंचालक असतात संस्था, (WALMI) अध्यक्ष म्हणून औरंगाबाद आणि इतर पाच सदस्य जे नाशिक, औरंगाबाद, पुणे, कार्यकारी संचालक, औरंगाबाद आणि मुख्य अभियंता (नियोजन व जलविज्ञान) यांचे आहेत.

गोदावरी अभ्यास गटाने (GSG) १३ फेब्रुवारी, २०१३ ते ८ मे, २०१३ या कालावधीत बैठका घेतल्या. प्रारंभी, गोदावरी अभ्यास गटाने (GSG) प्रादेशिक मुख्य अभियंत्यांकडून टीओआरच्या विविध बाबींशी संबंधित विस्तृत माहिती गोळा केली आणि मिळाली कार्यकारी संचालक, गोदावरी

मराठवाडा पाटबंधारे विकास महामंडळ (GMIDC), औरंगाबाद यांच्याकडून अधिकृत मान्यता देण्यात आली.

या अभ्यासाचे उद्दिष्ट म्हणजे जलवाहिनीची विविध संभाव्यता आणि विविध मागण्यांचा जास्तीत जास्त संभाव्य प्रमाणात विचार करून पाण्याचे संतुलन ठेवण्याची योजना आखणे आणि त्या उप-खोऱ्याला एक युनिट म्हणून स्वीकारणे. जलाशयाच्या संचालनाची संकल्पना, ती एक एकल संस्था मानून जलाशयांच्या समाकलित कामकाजाची संकल्पना उप-खोरे पातळीवर पाण्याचे अंदाजे समान वितरण साध्य करण्यासाठी व जलाशयांच्या संपूर्ण यंत्रणेला किंवा यंत्रणांना लाभ मिळवून देण्यासाठी मार्गदर्शित करते.

गोदावरी अभ्यास गट (GSG) जलाशयांच्या यंत्रणेने साहित्याचा आढावा घेतला आहे आणि या विषयावरील विविध निकष व नियमांचा अभ्यास केला आहे. गोदावरी अभ्यास गटाने (GSG) जायकवाडी प्रकल्प (१९६५) च्या जल नियोजनाच्या जलविज्ञानविषयक बाबींचा अभ्यास केला आहे आणि त्याची सद्यस्थिती (२०१२) तसेच पावसाच्या वैशिष्ट्यांमुळे, उप-खोऱ्यातील विविध जलाशयांमधील आवक यांचा आढावा घेतला आहे.

अहवालात नमूद केल्याप्रमाणे अभ्यासाची परिस्थिती खालीलप्रमाणे आहे:

“जलाशयातील कामकाजाची कार्यनीती, त्यातील संकुलातील पाण्याची उपलब्धता आणि पाण्याची मागणी यावर अवलंबून प्रत्येक कालावधीत किती पाणी साठवायचे आणि सोडायचे याचे तपशील ठरवेल. विशिष्ट ध्येय गाठण्यासाठी उत्तम कालावधी म्हणजे पाण्याचे अंदाजे न्याय्य वितरण म्हणून पैठण धरणातील धबधब्याच्या संभाव्यतेच्या वेगवेगळ्या परिस्थितीविषयीचे वार्ट परिस्थिती आणि वार्ट वर्षाचा समावेश असलेल्या ६ परिदृश्यांचे अनुसरण करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.

- (१) पैठण धरणाचे १००% विश्वासार्ह वर्ष
- (२) पैठण धरणाचे ९०% विश्वासार्ह वर्ष
- (३) पैठण धरणाचे ७५% विश्वासार्ह वर्ष
- (४) पैठण धरणाचे ५०% विश्वासार्ह वर्ष.
- (५) सरासरी उत्पन्न.
- (६) चांगले वर्ष.

वर नमूद केलेल्या संभाव्यतेचा निकष भारतीय मानक (आयएस)-५४७७-(भाग-१) मध्ये विहित केलेल्या बहुउद्देशीय प्रकल्पांच्या कार्यक्षमतेच्या आवश्यकतांवर आधारित आहे.”

अभ्यासाच्या परिदृश्याचे उत्पादन, पैठण धरणातील प्रवाहाच्या संभाव्यतेच्या वेगवेगळ्या परिस्थितीत जलाशयांच्या संकुलात उप खोऱ्यात उपलब्ध असलेल्या वापराच्या पाण्याचे वितरण करते. गोदावरी अभ्यास गट (GSG) वेगवेगळ्या कार्यनीतींसाठी भरण्याच्या कालावधीत पैठण धरणाच्या विरुद्ध जलाशयांमध्ये संचयन क्रमाक्रमाने संक्रमण करून बाहेर आले आहे. कार्य नियमांसाठी ही मार्गदर्शक तत्त्वे अंदाजे न्याय्य वितरण साध्य करण्यात मदत करतील आणि प्रवाहाविरुद्ध आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेच्या वापरकर्त्यांमध्ये वेगवेगळ्या श्रेणींमध्ये आणि वापरांमध्ये पाण्याचे न्याय्य वितरण करतील.

कलम ११ (सी) अंतर्गत टंचाईच्या वेळी पाण्याचे न्याय्य वितरण करण्याच्या मुद्द्यांकडे लक्ष वेधण्यासाठी गोदावरी अभ्यास गटाच्या निष्कर्षांना आमच्या मदतीसाठी बोलावले जाऊ शकते असे आमचे मत आहे.

आम्ही नमूद केले आहे की, एका पक्षाशिवाय, गोदावरी अभ्यास गट (GSG) अहवालात ज्या गोष्टींवर आम्ही वरील परिच्छेदात व्यवहार केला आहे त्यावर अवलंबून असलेल्या गोष्टींवर कोणत्याही पक्षाने आक्षेप घेतला नाही.

गोदावरी अभ्यास गटाचे निष्कर्ष महाराष्ट्राच्या राज्य जल धोरणात नमूद केलेल्या संबंधित तत्त्वांशी सुसंगत आहेत, ते खालीलप्रमाणे आहेत:-

“महाराष्ट्र राज्य जल धोरणाचे उद्दिष्टे (MSWP)

२.१.१ एकात्मिक, बहु-क्षेत्रीय आणि नदी खोऱ्यातील दृष्टीकोन

जलसंपत्ती नियोजन, विकास आणि व्यवस्थापनासाठी नदी खोरे / उप-खोरे एक युनिट म्हणून शाश्वत आधारावर एकात्मिक आणि बहु क्षेत्रीय दृष्टीकोन स्वीकारणे.

राज्यातील जलसंपत्तीचे नियोजन, विकास, नदीखोरे आणि उप-खोरे एकक म्हणून तयार केले जाईल, बहु-क्षेत्रीय दृष्टिकोन स्वीकारला जाईल आणि पृष्ठभागाच्या आणि उप-पृष्ठभागाच्या पाण्याचा एकसंध पद्धतीने विचार केला जाईल.

राज्यातील जलसंपत्तीचे व्यवस्थापन जलविज्ञान किंवा पाणलोट घटकांच्या आधारे खालच्या व्यावहारिक पातळीवर विकेंद्रित केले जाईल. राज्याचे विभाजन नदी पात्रात करण्यात येईल

व प्रत्येक नदी पात्रात योग्य नदीपात्र एजन्सीची स्थापना केली जाईल. प्रत्येक नदी पात्रात जलसंपत्ती विकास महामंडळांची स्थापना केली जाईल.

...

"२.८ दुष्काळ व्यवस्थापन

...

तूट कालावधीत पाण्याच्या उपलब्धतेची समस्या ही पाणी वापराच्या विविध क्षेत्रांमध्ये तसेच प्रवाहाविरुद्ध आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेच्या वापरकर्त्यांमध्ये समान रीतीने सामायिक केली जाईल. राज्यातील वेगवेगळ्या नदी-खोऱ्यांमध्ये पाण्याचा पुरवठा करण्याचे नियम वेगवेगळे असतील. संबंधित भागातील पाण्याची उपलब्धता यावर अवलंबून आहेत."

शिवाय महाराष्ट्र जल संपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा आम्हाला इतर कोणत्याही तांत्रिक संस्था किंवा संस्थांनी केलेल्या कोणत्याही अभ्यासाच्या निष्कर्षांवर आणि तथ्यांवर अवलंबून राहण्यास प्रतिबंध करत नाही.

(४) गोदावरी खोऱ्यात उपलब्ध पाण्याचे न्याय्य वितरण करण्याचा निर्णय घेता येईल का?

पैठण धरणात (जायकवाडी प्रकल्प) टंचाई निर्माण झाल्याने वरच्या गोदावरी उप-खोऱ्यात पाण्याचे समान वितरण होण्याच्या दृष्टीने याचिकाकर्त्यांनी केलेल्या निवेदनांचा विपरित परिणाम होतो.

सुरुवातीच्या योजनेच्या वेळी ठरविल्याप्रमाणे, पैठण धरणाच्या जायकवाडी प्रकल्पात औरंगाबाद, जालना, बीड, परभणी जिल्ह्यातील सुमार २.७७ लाख हेक्टर क्षेत्रावर पैठण डाव्या काठावर व उजव्या काठाच्या कालव्याद्वारे सिंचन होणार आहे. पैठण येथील जायकवाडी धरण १९७५ मध्ये पूर्ण झाले होते. १९७५ ते २०१३ या कालावधीत पहिल्यांदा पाण्याची आवक झाल्यापासून हे धरण केवळ ५ वेळा त्याच्या संपूर्ण आराखड्याच्या थेट संचयन क्षमतेत भरले गेले आहे. त्याच्या सुरुवातीच्या नियोजनात कल्पना केलेल्या अधिकाराच्या २.७७ लाख हेक्टर क्षेत्राला सिंचनासाठी धरणाला पुरेसे पाणी मिळत नाही. पैठण धरणाला ३९ पैकी ३४ वर्षांपासून पाणीटंचाई जाणवली. याचिकाकर्ते महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण २००५ मधील तरतुदीनुसार न्याय्य वाटपाच्या माध्यमातून ही कमतरता दूर करण्यासाठी न्याय्य वितरण विनंती करत आहेत.

महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरण (अधिकार, विवाद आणि अपील व इतर बाबींचे वाटप व देखरेख) नियम २०१३ नुकतेच राज्य शासनाने १८/२/२०१४ रोजी अधिकृत राजपत्र अधिसूचनाद्वारे

रदबातल केले. याचा परिणाम म्हणून, "पाणीटंचाईच्या काळात पाण्याचे समान वितरण" या तसेच "पाणीटंचाई" किंवा "संकट" या व्याख्यांमधील तरतुदी लागू केल्या जाऊ शकत नाहीत. अशा परिस्थितीत, आम्ही "जलविद्युत दुष्काळ" या परिभाषेवर अवलंबून राहू इच्छितो. अर्थात भारत सरकारच्या दुष्काळ व्यवस्थापनाच्या पुस्तिकेमध्ये नमूद केल्यानुसार, किमान सामान्य आणि विशिष्ट गरजा भागविण्यासाठी पाण्याची उपलब्धता कमी असणे. जलविद्युत दुष्काळ ही पृष्ठभागाची आणि उप पृष्ठभागाच्या पाण्याच्या पुरवठ्यातील कमतरता म्हणून परिभाषित केली जाते ज्यायोगे सामान्य आणि विशिष्ट गरजा (कमीतकमी पिणे, अन्न पिकाची आवश्यकता आणि कमीतकमी औद्योगिक वापरामुळे रोजगार निर्माण होतो) पाण्याचा अभाव होतो. पाण्याच्या वाढत्या वापरामुळे साठा कमी होत असतानाही सरासरीच्या पर्जन्यवृष्टीच्या वेळीही अशा परिस्थिती उद्भवतात. पैठण येथील जायकवाडी धरणाला ३९ पैकी ३४ वर्षांपासून सिंचनासाठी पाण्याची कमतरता भासली आहे. या वस्तुस्थितीच्या अनुषंगाने, टंचाईच्या संकल्पनेशी सुसंगत असलेल्या जलविद्युत दुष्काळच्या या परिस्थितीवर मात करण्यासाठी न्याय्य वितरण आवश्यक आहे.

तथापि, आम्हाला असेही वाटते की नदीच्या प्रवाहात पाणी सोडण्यापूर्वी प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांमध्ये पुरेसे पाणी उपलब्ध असले पाहिजे. प्रवाहाविरुद्ध क्षेत्रातील लोकांच्या मूलभूत गरजा प्रथम पूर्ण केल्या पाहिजेत.

जलसंपत्ती प्रकल्पाचे नियोजन करीत असताना, सिंचनासाठी मृत साठ्यामधील पाण्याचा वापर प्रस्तावित नाही, परंतु अपवादात्मक परिस्थितीत असे पाणी पिण्यासाठी वापरले जाऊ शकते. जायकवाडीत पाण्याचा साठा संपण्यापासून पाणी उपसा करण्याच्या उद्देशाने सिंचन उद्देशाने वापरण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

न्याय्य वितरण प्रक्रियेदरम्यान नदी वाहक प्रणालीत प्रेषण तोट्याबाबत समस्या उदभवू शकतात. मान्सूनच्या हंगामाच्या शेवटी योग्य वितरणाचा सहसा घ्यावा लागेल जेणेकरून नदी वाहक यंत्रणा भरल्यावरही नुकसान कमी होण्याची शक्यता असते. यंत्रणेमधील काही प्रेषण तोटा नाकारता येत नाही. बाष्पीभवनातील नुकसान टोपोग्राफिक आणि फिजिओग्राफिक स्वरूपामुळे यंत्रणेमध्ये टाळता येत नाहीत.

पाण्याच्या न्याय्य वितरणाचा अवलंब करणे ही याचिकाकर्त्यांची मागणी आहे. वरील (अप्पर) गोदावरी उप-खोरे (पैठण धरणापर्यंत) उपलब्ध, यामुळे पैठण धरणातील पाण्याची कमतरतेवर मात करता येईल.

गोदावरी अभ्यास गटाची (GSG) नियुक्ती सरकारने खालील टीओआरद्वारे केली होती :

१. जलाशयांच्या समाकलित कार्यासाठी मार्गदर्शक तत्वे तयार करणे वरील (अप्पर) गोदावरी (पैठण धरणापर्यंत) उप-खोऱ्यामधील कालावधी म्हणजे पैठण धरणात पाणीटंचाईची परिस्थिती उदभवू नये.
२. अशा मार्गदर्शक तत्वाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी यंत्रणा विकसित करणे.
३. तांत्रिक, आर्थिक आणि व्यवस्थापनविषयक बाबींविषयीच्या सुधारणांवर सुचविणे.

गोदावरी अभ्यास गट (GSG) मार्गदर्शक तत्वे पुढे आणत आहेत, ज्यात वेगवेगळ्या परिस्थितीत विविध जलाशयांमध्ये उपयुक्त पाणी वाटपासाठी ६ परिदृश्य दिले आहेत. ही मार्गदर्शक तत्वे उपयोगाच्या विविध श्रेणींमध्ये आणि प्रवाहाविरुद्ध आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेच्या वापरकर्त्यांमधील उपलब्ध पाण्याचे अंदाजे योग्य आणि न्याय्य वितरण साध्य करण्यात मदत करतील. त्यांच्या अहवालात समाविष्ट असलेल्या गोदावरी अभ्यास गटाचे (GSG) निष्कर्ष पुढील दोन सारणी स्वरूपात आहेत (ज्याच्या प्रती या आदेशास संलग्न आहेत) -

- १) तक्ता ५: आयएस ५४७७ (भाग १) १९६९ मध्ये नमूद केल्यानुसार पैठण धरणावरील प्रवाहाच्या संभाव्यतेच्या विविध परिस्थितीत विविध संकुलांमध्ये / जलाशयांच्या प्रणाल्यांमध्ये पैठण धरणापर्यंतच्या वरील (अप्पर) गोदावरी उप-खोऱ्यातील पाण्याचे वितरण दर्शविले गेले आहे.
- २) तक्ता ६: उप-खोऱ्यामध्ये उपलब्ध असलेल्या पाण्याचे न्याय्य वितरण प्रभावी करण्यासाठी अवलंबली जाणारी कार्यप्रणाली (मार्गदर्शक तत्वे) सादर केली आहेत. हे वरच्या संचयनात क्रमाक्रमाने संक्रमण स्वरूपात आहे. वेगवेगळ्या कार्यनीतींसाठी पैठण धरण असलेले जलाशय.

गोदावरी अभ्यास गट (GSG) संदर्भातील अटी आणि त्यांच्या निष्कर्षांकडे पाहता, आपण असा विचार करतो की गोदावरी अभ्यास गटाच्या वरील मार्गदर्शक तत्वे महाराष्ट्र जल संपत्ती नियमन प्राधिकरण कलम ११ (सी) अंतर्गत टंचाईच्या काळात पाण्याचे न्याय्य वाटपाच्या पश्चावर लक्ष केंद्रित करण्यासाठी वापरल्या जाऊ शकतात.

वरील मार्गदर्शकानुसार वरच्या जलाशयांचे नियमन करणे तार्किक असेल विरुद्ध जटीलामध्ये संचयन स्थितीचा आढावा घेतल्यानंतर तत्वे, पैठण धरणातील साठवण आणि परतीचा संभाव्य परिणाम विचारात घेतल्यानंतर ऑक्टोबरच्या पहिल्या पंधरवड्यात साधारणपणे पाऊस पडतो त्यामुळे समान वितरण होते विरुद्ध आणि प्रवाहाच्या दिशेने वापरकर्त्यांमधील उपलब्ध पाणी ऑक्टोबरच्या शेवटी शेवटी प्राप्त होते.

आम्हाला असे वाटते की जलाशयांच्या नियमनासाठी कार्यरत रणनीती निवडली जावी. ऑक्टोबरच्या पहिल्या पंधरवड्यात पैठण धरणावर साठवण स्थितीचे निरीक्षण करू. विरुद्ध जटीलमध्ये संचयन स्थिती असणे आवश्यक आहे. खरीपाच्या वास्तविक वापराच्या योग्य वितरणासाठी योग्य हिशोब मानला जातो. जलविज्ञानाचा मसुदा आल्यास त्याचा परिणाम झाला पाहिजे. तक्ता ६ मध्ये दिलेल्या रणनीती-३ पर्यंत वरच्या जलाशयांमधील संचयन क्रमाक्रमाने समक्रमित असे वितरण केले जाऊ शकते. जलाशयांच्या वरील सर्व संकुलांसाठी रणनीती -१ प्रथम पूर्ण केली पाहिजे. तर विरुद्ध जलाशयांमध्ये पुरेसा साठा उपलब्ध असेल तर, मग रणनीती -२ मध्ये कार्यवाही केली जाईल आणि त्याचप्रमाणे रणनीती २ पर्यंत. एकसमान कट करत असताना (समजा, ५% / १०% / १५% जसे असेल तसे) विरुद्ध संचयन वापरण्यायोग्य पाण्यात “सामायिकरण” या तत्त्वाच्या अनुषंगाने निवडलेल्या रणनीतीसाठी निवडलेल्या तलावाच्या साठवणुकीची आवश्यकता पूर्ण करण्यासाठी वापरला जाईल. पिण्याच्या पाण्याची गरज भागविण्यासाठी आणि जास्तीत जास्त २ आवर्तने देण्यासाठी सर्व जलाशयांमध्ये पाणी उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. लोकांचे स्थलांतर रोखण्यासाठी प्रकल्पांच्या आदेशामध्ये ८०% अन्नधान्य पिकांच्या वाढीसाठी व औद्योगिक गरजेसाठी. जायकवाडी प्रकल्पातील रब्बी पीक पद्धतीमध्ये ज्वारी आणि हरभरा उपलब्ध आहे. त्यामुळे दोन आवर्तने किमान अन्नाची गरज भागवतील. प्रकल्पावर अवलंबून असलेल्या लोकसंख्येच्या सामान्य आणि विशिष्ट गरजा भागविणे आवश्यक आहे.

जलाशयाच्या कामकाजासाठी अवलंबल्या जाणाऱ्या संबंधित धोरणाद्वारे स्वतःच्या किमान गरजा भागविण्यासाठी वरच्या बाजूस जलाशयाचे कोणतेही संकुल असल्यास पाण्याची कमतरता असल्यास त्या प्रणालीतून पाणी सोडण्याची परवानगी दिली जाणार नाही.

तथापि, हे सुनिश्चित केले पाहिजे की जायकवाडी जलाशयातून सिंचन हेतूसाठी मृत संचयनातून काहीही काढले जात नाही. शिवाय खरीपचा कोणताही प्रकल्प नियोजित वापरापुरता मर्यादित असावा.

ऑक्टोबरच्या पहिल्या पंधरवड्यात पैठण धरणावर नैसर्गिक साठवण स्थिती थेट संचयनाच्या ६५ टक्क्यांपेक्षा जास्त किंवा त्या समान असेल (धोरण III) तर अपस्ट्रीम स्टोरेजमधून पाणी सोडण्याचा प्रश्न उदभवत नाही.

१०. निश्चय :

वरील पार्श्वभूमी लक्षात घेता, २००५ च्या कलम ११ (सी) अन्वये पाण्याचे न्याय्य वितरण साध्य करण्यासाठी खालील दिशानिर्देश देणे आवश्यक आहे असे आमचे मत आहे :-

- (ए) वरचे जलाशय प्रवाहाविरुद्ध कॉम्प्लेक्स आणि पैठण धरणातील साठवण स्थितीचा आढावा घेतल्यानंतर आणि परतीच्या पावसाच्या संभाव्य परिणामाची दखल घेतल्यानंतर वरील मार्गदर्शक तत्वांनुसार नियमन करण्याची आवश्यकता आहे. ऑक्टोबरच्या पहिल्या पंधरवड्यात हे करणे आवश्यक आहे जेणेकरून प्रवाहाविरुद्ध आणि ज्या दिशेने प्रवाह वाहतो त्या दिशेच्या वापरकर्त्यांमध्ये उपलब्ध पाण्याचे अंदाजे न्याय्य वितरण ऑक्टोबरच्या अखेरीस साध्य होईल. आम्हाला वाटते की ऑक्टोबरच्या पहिल्या पंधरवड्यात पैठण धरणातील साठवण स्थितीचे निरीक्षण करून आणि प्रवाहाविरुद्ध कॉम्प्लेक्समधील साठवण स्थितीचा विचार करून नियोजित खरिपाच्या वापरासाठी योग्य तो हिशेब ठेवून कार्यरत रणनीती निवडली जावी.
- (बी) जेव्हा जलयुक्त दुष्काळ येतो तेव्हा अंदाजे न्याय्य वितरण अवलंबवले जावे. हे तक्ता ६ (संलग्न) मध्ये दिलेल्या संचयन रणनीती-३ च्या क्रमाक्रमाने समक्रमित करून प्राप्त केले जाऊ शकते ज्यात जलाशयांच्या सर्व वरील (अप्पर) संकुलांसाठी धोरण-१ ची आवश्यकता प्रथम पूर्ण झाली असेल. प्रवाहाविरुद्ध जलाशयांमध्ये पुरेसा साठा उपलब्ध असल्यास धोरण-१॥ आणि त्याचप्रमाणे धोरण - ११॥ ची अंमलबजावणी होईल. अशाच प्रकारे सर्व समान प्रवाहात एकसमान तुट (जसे की ५% / १०% / १५%) वापरत असताना निवडलेल्या धोरणासाठी खालच्या जलाशयाच्या साठवणुकीची गरज भागविण्यासाठी सुसंगत असे “सर्वानी त्रास वाटून घ्या” या तत्वाशी जुळणारे धोरणाचा उपयोग केला जाईल. सर्व प्रकल्पांच्या अधिकार क्षेत्रातील लोकांसाठी पिण्याच्या पाण्याची गरज भागविण्यासाठी, किमान अन्नधान्य पिकाच्या वाढीसाठी आणि किमान औद्योगिक वापरासाठी (परंतु औद्योगिक क्षेत्राच्या ८०% पर्यंत मर्यादित) सर्व जलाशयांमध्ये पाणी उपलब्ध करून दिले जाईल जेणेकरून लोकसंख्या स्थलांतर रोखणे शक्य होईल. ऑक्टोबरच्या शेवटी योग्य प्रमाणात वितरण होईपर्यंत पाण्याच्या प्रवाहास अडथळा आणणाऱ्या कोल्हापूर टाईप बंधारा (K. T. Weirs) सुया ठेवू नयेत.
- (सी) नदीकाठच्या कोणत्याही जलाशयात स्वतःच्या किमान गरजा भागविण्यासाठी पाण्याची कमतरता असल्यास त्या जलाशयातून पाणी सोडले जाणार नाही.
- (डी) तथापि, हे सुनिश्चित करणे आवश्यक आहे की जयकवाडी जलाशयातून सिंचन हेतूसाठी मृत संचयनामधून पाण्याचा विसर्ग नाही.

- (ई) जर ऑक्टोबरच्या पहिल्या पंधरवड्यात पैठण धरणावर नैसर्गिक साठा थेट संचयनाच्या (धोरण-III) ६५% च्या वर किंवा त्यापेक्षा जास्त असेल तर प्रवाहाविरुद्ध संचयनामधून पाणी सोडण्याचा प्रश्न उदभवत नाही.
- (एफ) पिकासाठी पाण्याची गरज शास्त्रीयदृष्ट्या कार्य करणे आवश्यक आहे, जमीनीच्या आर्द्रतेची वास्तविकता लक्षात घेता एकूणच भूजल पाण्याचा वापर करण्यावर योग्य विचार केला पाहिजे.
- (जी) नाशिक व अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रवाहाविरुद्ध प्रकल्पांवर, पावसाळ्याचे वळण कालवा, पूर कालवे, नद्या व नाल्यांमध्ये प्रवाह प्रकल्पाच्या आदेशाबाहेर खरीप वापरासाठी, टाकी व शेत तलाव भरण्यासाठी पैठणचा जलाशय त्याच्या संपूर्ण आराखडा क्षमतेपर्यंत भरलेल्या नंतर परवानगी देण्यात येईल.
- (एच) पूर कालावधीत, नंतरचे जलाशय कामकाज पूर नियमावलीत जाईल.
- (आय) या मार्गदर्शक तत्वांचा प्रत्येक वर्षी आढावा घेतला जाईल आणि त्यानुसार महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाला दिला जाईल.
- (जे) जीएमआयडीसीचे कार्यकारी संचालक वर नमूद केलेल्या कार्यनीतीनुसार सर्व प्रवाहाविरुद्ध जलाशयांच्या कामकाजास जबाबदार असतील.
- (के) कालव्यांच्या सल्लागार समितीची भूमिका प्रकल्प पातळीवर जलाशयातील काम पूर्ण झाल्यानंतर सुरू होईल.
- (एल) अधिकृत “ब्लॉक” धारकांच्या प्रश्नाकडे केवळ जलाशय काम पूर्ण झाल्यानंतर प्रकल्प स्तरावर लक्ष द्यावे लागेल.
- (एम) कालव्यांच्या शेवटच्या टोकाला असलेल्या शेतकऱ्यांना पुरेसे पाणी मिळण्याची हमी देण्यात यावी.
- (एन) शेवटच्या भागाच्या वापरकर्त्यांच्या पाण्याचा वाटा रब्बी हंगामाच्या सुरुवातीच्या वेळी जल वापरकर्त्या संघटनेच्या प्रतिनिधींसह कालवा सल्लागार समितीच्या बैठका घेऊन निर्णय घ्यावा. जल वापरकर्त्या संघटने बरोबर हंगामाच्या सुरुवातीच्या बैठकीचे मिनिट काढले जातात आणि महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण आणि जल वापरकर्त्या संघटनेच्या प्रती असलेल्या सरकारी संकेतस्थळावर ठेवल्या जातात.

- (ओ) माजलगाव प्रकल्पाचा नियोजित आराखड्याचा हंगाम सुरु झाल्यावर निर्णय घेतला जाईल व वेळीच सोडले जातील.
- (पी) जलसंपत्ती विभागाने कालवा व्यवस्था योग्य प्रकारे सांभाळली पाहिजे याची खात्री करुन घ्यावी जेणेकरुन शेपटीच्या टोकाला पुरेसे पाणी मिळेल.
- (क्यू) पैठण धरणाच्या अपप्रवाहाच्या नवीन प्रकल्पांवर शासनाने बंदी घालण्याचे आदेश, ०६/०९/२००४ रोजी जारी केलेल्या पत्राद्वारे काटेकोरपणे पाळले जावेत.
- (आर) प्रवाहाविरुद्ध बारमाही पिके आणि फलोत्पादन यावर ठिबक सिंचन काटेकोरपणे लागू केले जावे. ठिबक सिंचनासह भूजल संयोगी वापरामुळे पाण्याच्या वापराची कार्यक्षमता वाढण्यास मदत होईल.
- (एस) सिंचन पाण्याचे बिगर सिंचनाच्या हेतूकडे वळण्यासाठी उच्च मर्यादा असणे आवश्यक आहे. परिणामी सिंचन क्षेत्राची जीर्णोद्धार वेळोवेळी सरकारकडून केली जाईल. सरकारने या आदेशाच्या तारखेपासून आठ आठवड्यांत महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाला यासाठी वेळापत्रक द्यावे.
- (टी) गोदावरी उप-खोऱ्यातील बहुतांश मुख्य व मध्यम प्रकल्प १०-१५ वर्षांपूर्वी पूर्ण झाले आहेत. त्यांचे पुनरावलोकन करणे आवश्यक आहे. अधिकार क्षेत्र आणि पाण्याची उपलब्धता यासारखे नवीन मापदंड ठरविणे आवश्यक आहे.
- (यू) पिण्याच्या आणि औद्योगिक पाणीपुरवठ्यासाठी बंद पाईप लाईन वापरण्याबाबतची सूचना राज्य जल धोरणातील तरतुदीनुसार आहे. याचा शासनाने प्राधान्याने विचार केला पाहिजे.
- (व्ही) कोणत्याही प्रकल्पाच्या नदीच्या काठावर साचलेल्या संथ पाण्याचा उपसा मंजूर असलेले पाणी वापर नियोजनापुरते मर्यादित ठेवले पाहिजे. जायकवाडी धरणाच्या काठावर साचलेले संथ पाण्यावरील अनाधिकृत पंपिंगवर सरकारने कडक नियंत्रण ठेवले पाहिजे. केलेल्या कारवाईचा अहवाल महाराष्ट्र जल संपत्ती नियमन प्राधिकरणाला द्यावा.
- (डब्ल्यू) या आदेशाच्या तारखेच्या ८ आठवड्यांच्या आत सरकारने महाराष्ट्र जल संपत्ती नियमन प्राधिकरणाला महाराष्ट्र सिंचन पद्धतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ अन्वये जायकवाडी अधिकार क्षेत्राचे रेखांकन करण्यासाठी व

जल वापरकर्त्यांची संघटना निर्माण करण्यासाठी शासनाने वेळापत्रक व रस्त्याचा नकाशा द्यावा.

वरील निष्कर्ष आणि दिशानिर्देशांसह, याचिका आणि अर्ज फेटाळून लावण्यात आले.

सही
(चित्कला झुतरी)
सदस्य (अर्थव्यवस्था)

सही
(एस. व्ही. सोदल)
सदस्य (अभियांत्रिकी)

(डॉ. सुरेश कुलकर्णी)
सचिव

कोष्टक : ५

पैठण धरणामधील प्रवाहाच्या संभाव्यतेच्या विविध परिस्थितीत जलाशयांच्या विविध संकुल / यंत्रणांमध्ये
अप्पर गोदावरी (पैठण धरणापर्यंत) उप-खोऱ्यामध्ये उपलब्ध असलेल्या वापरण्यायोग्य पाण्याचे वितरण

धोरण क्रमांक	परिस्थिती						खरीप / मान्सून वापर (Mcum) यांसह वापरण्यायोग्य पाणी						
	संकुल →						मुळा	प्रवरा	गंगापूर	गोदावरी दारणा -	पालखेड	पैठण	
	संकुलामधील धरण / यंत्रणा →						मांधोळ, मुळा	भंडारधारा, निळवंडे, आढळा, भोजापूर	गंगापूर, काश्यपी, गौतमी	आळंदी, कादवा, भाम, भावली, वाकी, दारणा, मुकणे, वालदेवी	करंजवण, वाघड, पुणेगांव, ओझरखेड, पालखेड, तिसगांव	पैठण	
	आराखडा जलसाठा (Mcum) →						६१७.५९	५७०.७७	३०८.५६	७१८.३८	३५०.३४	२१७०.९४	
	carry over (Mcum) →						२८.३२	०.००	११.६४	०.००	०.००	३८१.७०	
	आराखडा जल वापर (Mcum) →						७१७.७८	८३५.८४	३२४.८१	१२२०.०४	४५६.५२	२६१८.५९	
१	२						३	४	५	६	७	८	
	पैठणने निव्वळ प्रवाह येथे पाहिला		मागणी %										
D-NI			I-NI	K-I	R-I	HW-I							
१	१००% dep. वर्ष		८०	८०	८०	०	०	३३१.४५	३२०.३३	१९८.५०	४६०.६९	२५३.९८	११७८.६७
२	९०% dep. वर्ष		८०	८०	८०	३२	०	४३०.०४	४२५.३८	२३८.७६	६०४.००	२५३.९८	१५५४.६२
३	७५% dep. वर्ष		८०	८०	८०	५२	०	५१७.२८	५००.४४	२६३.६१	७३६.२६	२८७.४१	१७९०.४३
४	५०% dep. वर्ष		८०	८०	८०	७२	०	६०४.५६	५७४.९६	२८८.४३	८७०.२६	३४५.३६	२०२७.१२
५	सरासरी उत्पन्न		८०	८०	८०	८०	०	६३९.३९	६०५.१६	२९८.१५	९१७.५२	३६८.५४	२११९.९४
६	चांगले वर्ष		१००	१००	१००	१००	१००	७१७.७८	८३५.८४	३२४.८१	१२२०.०४	४५६.५२	२६१८.५९

कोष्टक : ६

भराव (पावसाळी) कालावधीत वेगवेगळ्या कार्यनीतींसाठी पैठण धरणाच्या पाण्याच्या साठ्याबरोबर वेळ / गती यांची जुळवाजुळव करण्यासाठी (synchronize) वरील (Upper) जलाशयांचे संग्रहण

कार्यानिती	carry over (Mcum) वगळून खरीफ / मान्सून वापर (Mcum) यांसह वापरण्यायोग्य पाणी (आराखडा जलसाठ्याचे %)					
संकुल →	पैठण	मुळा	प्रवरा	गंगापूर	गोदावरी दारणा -	पालखेड
संकुलामधील धरण / यंत्रणा →	पैठण	मांधोळ, मुळा	भंडारधारा, निळवंडे, आढळा, भोजापूर	गंगापूर, काश्यपी, गौतमी	आळंदी, कादवा, भाम, भावली, वाकी, दारणा, मुकणे, वालदेवी	करंजवण, वाघड, पुणेगांव, ओझरखेड, पालखेड, तिसगांव
१	२	३	४	५	६	७
धोरण -I	७९७ (३७ %)	३०३ (४९ %)	३२० (५६ %)	१८७ (६१ %)	४६१ (६४ %)	२५४ (७३ %)
धोरण -II	११७३ (५४ %)	४०२ (६५ %)	४२५ (७४ %)	२२७ (७४ %)	६०४ (८४ %)	२५४ (७३ %)
धोरण -III	१४०९ (६५ %)	४८९ (७९ %)	५०० (८८ %)	२५२ (८२ %)	७३६ (१०२ %)	२८७ (८२ %)
धोरण -IV	१६४५ (७६ %)	५७६ (९३ %)	५७५ (१०१ %)	२७७ (९० %)	८७० (१२१ %)	३४५ (९९ %)
धोरण -V	१७३८ (८० %)	६११ (९९ %)	६०५ (१०६ %)	२८७ (९३ %)	९१८ (१२८ %)	३६९ (१०५ %)
धोरण -VI	२२३७ (१०३ %)	६८९ (११२ %)	८३६ (१४६ %)	३१३ (१०१ %)	१२२० (१७० %)	४५७ (१३० %)